

AGENCIJA ZA
AUDIOVIZUELNE
MEDIJSKE USLUGE

IZVJEŠTAVANJE I DJELOVANJE MEDIJA U KRIZNIM SITUACIJAMA

 DEFACTO
CONSULTANCY

Decembar 2024. godine

Osnovne informacije:

Naziv: DeFacto Consultancy

Adresa: Zain Park A17, bb Piperska, Podgorica 81000, Crna Gora

Telefonski broj: +382 69 617 761

E-mail: office@defacto.me

Web stranica: www.defacto.me

Izvještaj je dio projekta Agencije za audiovizuelne medijske usluge Crne Gore.

Napomena:

Stavovi izneseni u ovoj publikaciji ne predstavljaju nužno stavove Agencije za audiovizuelne medijske usluge Crne Gore. Svi pojmovi upotrijebljeni u istraživačkom radu u muškom gramatičkom rodu obuhvataju muški i ženski rod lica na koja se odnose.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	4
2. PREGLED KLJUČNIH NALAZA I PRIJEDLOZI NOVINARA.....	5
3. ŠTA SU KRIZE I KAKO IH DEFINIŠEMO	6
3.1 Komunikacija u kriznim situacijama.....	8
3.2 Uloga medija u vrijeme kriza.....	12
4. IZVORI INFORMACIJA TOKOM KRIZA	15
4.1 Pravo na informisanje.....	15
4.2 Tradicionalni izvori informacija	17
4.3 Netradicionalni izvori informacija	19
4.3.1 Glasine kao izvor informacija.....	20
4.3.2 Open source informisanje	23
4.4 Kriterijumi za procjenu kredibilnosti izvora	23
4.5 Navođenje izvora i citiranje.....	26
5. VERIFIKACIJA PODATAKA	28
5.1 Tehnike i alati za provjeru podataka	28
5.2 Identifikacija <i>fake news</i> / lažnih vijesti	31
6. UPOTREBA DRUŠTVENIH MREŽA.....	33
7. ETIKA IZVJEŠTAVANJA U KRIZNIM SITUACIJAMA.....	37
7.1 Brzina ili preciznost.....	38
7.2 Komunikacija sa ugroženim grupama	39
7.3 Izvještavanje o djeci	40
7.4 Etika fotografije.....	41
8. IZVJEŠTAVANJE O KRIZNIM SITUACIJAMA	42
8.1 Uloga redakcije i uredništva u procesu izvještavanja.....	45
8.2 Izvještavanje u konfliktima	46
8.3 Izvještavanje o zdravstvenim krizama: Slučaj COVID-19.....	49
9. PREPORUKE SAVJETA EVROPE – ZAŠTITA SLOBODE IZRAŽAVANJA.....	51
LITERATURA:.....	54
INTERVJUISANI NOVINARI I NOVINARKE:	57

1. UVOD

Cilj izvještaja je predstavljanje međunarodnih standarda i preporuka koji se odnose na ponašanje i izvještavanje novinara u kriznim situacijama, kao i analiza stavova i podataka prikupljenih kroz intervjue sa crnogorskim novinarima iz elektronskih medija.

Prvi dio izvještaja obuhvata problematiku preciznog određivanja značenja termina *kriza*, definisanje komunikacije u kriznim situacijama (šta ona podrazumijeva, kako se sprovodi i koji je njen značaj), kao i analizu uloge medija u upravljanju krizama.

Drugi dio predstavlja kratak pregled postupka informisanja novinara za vrijeme kriza, sa naglaskom na značaj poznavanja i pravilne primjene prava na informisanje. Pregled sadrži spisak predloženih tradicionalnih i netradicionalnih izvora informacija i kriterijume za procjenu kredibilnosti odabranih izvora. Posebno su obrađeni postupak i vrijednost pravilnog navođenja izvora i upotrebe citata.

Treći dio izvještaja prikazuje postupak verifikacije prikupljenih podataka putem predložene upotrebe različitih tehnika i alata za provjeru informacija – sa akcentom na identifikaciju dezinformacija.

U duhu kontekstualizacije tehnološkog napretka i njegovog uticaja na novinarsko izvještavanje, četvrti dio je posvećen društvenim mrežama: njihovom značaju i primjeni u novinarstvu.

Fokus petog dijela izvještaja je na etičkim principima izvještavanja u kriznim situacijama. Posebno je akcentovana novinarska dilema: Brzina ili preciznost?

Šesti dio izvještaja obuhvata pristupe krizama za koje bi se moglo reći da su bliske crnogorskom kontekstu: izvještavanje o konfliktima i izvještavanje o zdravstvenim krizama.

Finalni dio izvještaja pruža osvrt na smjernice o zaštiti slobode izražavanja i informisanja u krizama koje se odnose na uslove rada medijskih poslenika, odgovornost koju novinari imaju pri izvještavanju o krizama, te zaštitu novinarskih izvora informacija i novinarskog materijala itd.

Za potrebe izvještaja, korišćena je relevantna literatura kredibilnih autora i organizacija. Tip odabrane literature su primarno vodiči za novinare prepoznatih medijskih organizacija, dizajnirani da pruže konkretne smjernice i najbolje prakse direktno primjenjive u stvarnom svijetu.

Pored pregleda literature, izvještaj sadrži i analizu stavova novinara crnogorskih elektronskih medija, koji su prikupljeni kroz šesnaest polustrukturiranih intervjua. Intervjuisani novinari su izrazili potrebu za definisanjem opšteg plana (utemeljenog u stvarnim okolnostima i mogućnostima crnogorskog novinarstva) za krizno izvještavanje koji bi bio primjenjiv u svim redakcijama, bez obzira na različite uredničke politike i načine izvještavanja. Od tematskih jedinica koje bi uključili u plan, istakli su: način informisanja i izvještavanja o kriznim situacijama, postupak kreiranja plana za izvještavanje u slučaju krize i njegove tehničke i logističke elemente, kao i zaštitu novinarskih ekipa na terenu.

2. PREGLED KLJUČNIH NALAZA I PRIJEDLOZI NOVINARA

- Postoji jasan problem u definisanju terminologije relevantne za krize čije rješavanje zahtijeva upotrebu različitih izvora i, ukoliko je moguće, pomoći stručnih lica;
- Mediji imaju izuzetno značajnu ulogu u upravljanju kriznim situacijama: od informisanja javnosti, uključivanja javnog mnjenja u javni diskurs, do povezivanja državnih i nedržavnih institucija. Novinari insistiraju na tome da državne institucije budu brže i agilnije u komunikaciji sa medijima. U cilju postizanja efikasne saradnje državnih institucija i novinara, neophodno je uporno podsjećati na značaj koji novinari imaju u procesu savladavanja krize;
- Radi sveobuhvatne kontekstualizacije izvještavanja, pored tradicionalnih, preporučuje se saradnja i sa netradicionalnim izvorima, pri čemu su od krucijalne važnosti pažljiv odabir i procjena kredibiliteta izvora;
- Intervjui sa novinarima pokazali su da crnogorskom novinarstvu nedostaje obuka u verifikaciji online podataka. Iako, međutim, trenutno nije neophodna ekstenzivna obuka novinara, postoji bojazan da će se izvještavanje u Crnoj Gori suočiti sa tehnološki naprednim dezinformacijama;
- Novinari apeluju na organizacije da, bar na godišnjem nivou, omoguće ili podrže organizovanje treninga za rad u opasnom/neprijateljskom okruženju (HET - Hostile Environment Training). Na taj način bi, kroz 5-6 godina, svi crnogorski novinari koji se bave kriznim izvještavanjem imali priliku da prođu odgovarajuću obuku;
- Novinari prepoznaju nužnost obuka, te traže podršku u tehničkom i materijalnom smislu. Ukazuju na problem nedostatka adekvatne opreme za rad (npr. savremeni pametni telefoni sa kamerom visoke rezolucije). Novinari takođe insistiraju na sprovođenju ne samo stručnih, već i psiholoških obuka;
- Novinari, takođe, ukazuju na problem nedovoljnog iskustva u praksi. S tim u vezi, predlažu omogućavanje novinarske prakse i van teritorije Crne Gore, kako bi novinari bili u prilici da stiču iskustva u izvještavanju i o situacijama koje nijesu uobičajene u našoj zemlji. Dodatno, novinari naglašavaju da danas gotovo da ne postoji redakcija koja ima neku vrstu sekcije za unapređenje kapaciteta mladih novinara;
- Konačno, novinari apeluju na izmjene Zakona o autorskim pravima u dijelu zaštite novinarskih tekstova od plagiranja.

3. ŠTA SU KRIZE I KAKO IH DEFINIŠEMO

Kриза је **jedinstveno i neočekivano** стање које наступа онда када систем, у одсуству неопходних капацитета институцијалног оквира, није у могућности да пружи адекватне одговоре који су у складу са актуелним интерним и екстерним изазовима.

Упркос свакодневној употреби термина *kriza*, изоставља консензус о његовој дефиницији - како у општој комуникацији тако и у академској литератури. Полазећи од етимолошког приступа, појам *kriza* потиче из грчког језика. Ријеч *kriza* (κρίσις) је у старој Грчкој имала значење *presuda* или *odлука*. Како су Milašinović и Kešetović назначили, ријеч је о **одлуčујућем моменту од којег зависи на који начин ће се даље развијати одређена ситуација**.¹

Njemačки социолог и филозоф **Jirgen Habermas** истиче систематски приступ дефинисању појма кризе, односно да кризе „...наступају онда када структура система допушта мање могућности за решавање проблема него што би било потребно за наставак постојања/функционисања система.”² Тако посматране кризе представљају стalan проблем за интеграцију система.

На пitanje да ли се одређени историјски моменат може сматрати кризом или не, Habermas navodi da gledište зависи примарно од тога како тaj trenutak percipiraju subjekti društva: „Dakle, tek kada članovi društva dožive strukturne promjene kao kritične za nastavak postojanja i osjećaju da je njihov društveni identitet ugrožen, možemo govoriti o krizi.”(Habermas, 1992).³ Milašinović i Kešetović prepoznaju crtlu елитизма у одређивању значења појма криза. Наime, истичу како pojedinci који имају власт и/или ауторитет имају последњу ријеч у одређivanju шта тачно представља искорак из уobičajenog - када званични органи власти прогласе одређenu ситуацију кризом, то покреће читав механизам дјелovanja који значајно одређује ток и резултат тајвог дogađaja (Milašinović, Kešetović, 2008).

Zoran Stojiljković krizu дефинише као „.... izraz (proizvod) nedovoljne sposobnosti sistema da se, unutar datog institucionalnog okvira i mehanizama samoregulacije i kontrole, na zadovoljavajući način adaptira i transformiše, saglasno unutrašnjim i spoljnim imperativima za promenama.”⁴

Možda i највећи проблем у дефинисању појма *kriza* јесте нерегулисана употреба термина који представљају различите стадијуме проблематичних ситуација: конфлкт, непредвиђени догађај, инцидент, нesreća, vanredna situacija, katastrofa, kriza itd. Дефиниције кризе које се могу пронаћи у академској литератури самим тим nailaze на проблем **previroke preciznosti** (такве дефиниције су не примјенивје у веома броју других ситуација) или **nedovoljne preciznosti** (тешко је направити разлику

¹ Milašinović, S., Kešetović, Ž., *Crisis and crisis management - A contribution to a conceptual and terminological delimitation*, Megatrend Review, vol. 5 (1) 2008 Preuzeto sa: [CRISIS AND CRISIS MANAGEMENT – A CONTRIBUTION TO A CONCEPTUAL & TERMINOLOGICAL DELIMITATION](#)

² „...crises arise when the structure of a social system allows fewer possibilities for problem solving than are necessary to the continued existence of the system.” Habermas, J., *Legitimation Crisis*, Polity Press, 1992, str. 2. Preuzeto sa: [Legitimation crisis](#)

³ “Thus, only when members of a society experience structural alterations as critical for continued existence and feel their social identity threatened can we speak of crises.” Ibid. str. 3

⁴ Stojiljković, Z., *Politička sociologija*, Fakultet političkih nauka u Podgorici, 2015. Preuzeto sa: [Politička sociologija, Zoran Stojiljković](#).

između pojmove koji se koriste za označavanje ove vrste situacija). U nastavku je dato razgraničenje pojmove **vanredna situacija, katastrofa i kriza** prema Milašinoviću i Kešetoviću:

- **Vanredna situacija**

Uprkos tome što vanredna situacija predstavlja značajan izazov za tradicionalne strukture sistema, ona se ipak ne može izjednačiti sa krizom. Izazovi sa kojima se sistem susrijeće u vanrednim situacijama su takve prirode da uspostavljeni mehanizmi djelovanja i odbrane mogu izaći na kraj sa njima bez značajnog narušavanja sistema (policijske/vatrogasne jedinice i jedinice hitne pomoći imaju kapacitete da uspješno prevaziđu nastale probleme). Riječ je, naravno, o problemima/izazovima koji bi u izostanku intervencije, rezultirali značajnim materijalnim gubitkom ili drastičnije, gubitkom ljudskih života. Drugim riječima, vanredne situacije se uglavnom rješavaju rutinskim operativnim procedurama u okviru postojećih kapaciteta organizacije upotrebom raspoloživih resursa.

- **Katastrofa**

Pojam **katastrofa** poznaje jednak konsenzus u definiciji kao i pojам **kriza**. Čini se da jeproblem u adekvatnom definisanju ovog pojma u tome što je današnje društvo **opsjednuto pojmom sigurnosti** - to predstavlja značajan prelaz od nekadašnje koncepcije društva koje je poznavalo samo prijetnje od uništenja i fokusiralo se na preživljavanje. Ono što je primarno karakteristično za Zapad, jeste da je društvo naviklo na takav nivo fizičke sigurnosti gdje bilo kakva uzurpacija poznatog predstavlja značajan problem. Definicija katastrofe određena je kolektivnim iskustvom. Samim tim, ne možemo primjenjivati stare definicije katastrofa u susretu sa **modernim** katastrofama.

Sa ovom promjenom, cilj teoretičara postaje određivanje uslova pod kojim se dolazi do konsenzusa da se radi o katastrofi, a ne o svakodnevnom događaju. Formulisanje neke vrste pravne definicije je praktično nemoguće - određivanje katastrofe po broju žrtava, ranjenih, uništenih kuća itd. ostavlja previše prostora za različite diskusije i interpretacije. Objektivni indikatori koji bi bili obuhvaćeni pravnom definicijom nikada ne bi mogli da obuhvate subjektivni osjećaj ljudskog gubitka. Jedino rješenje koje su autori predstavili jeste povezivanje termina **katastrofa** i **kriza** - naravno, ne na taj način da se mogu koristiti naizmjenično. U ovom povezivanju bi katastrofu mogli definisati kao **krizu sa lošim ishodom**, potkategoriju šireg koncepta krize: kriza kojoj se ne pristupi na adekvatan način može se pretvoriti u katastrofu.

U poimanju ove razlike neophodno je dodatno se osvrnuti i na ljudske gubitke. Naime, ono što je kriza za jedan dio populacije, može biti katastrofa za drugi dio populacije. Primjera radi, uragan Katrina koji je pogodio južnu obalu SAD-a 2005. godine predstavlja je katastrofu za one direktno pogodjene njime. Sa druge strane, za vladu je predstavljao krizu legitimiteta koja je nastala uslijed kritike zbog neadekvatne pripreme i reakcije nadležnih službi.

Česte karakteristike katastrofa su sljedeće:

1. Veliki broj žrtava;
2. Uništavanje i oštećenje materijalnih resursa koji pogadaju i zaposlene u službama hitne intervencije kao i druge službe za reagovanje;

3. Disproporcija između potreba i mogućnosti otklanjanja posljedica;
4. Pojava različitih psihičkih reakcija koje mogu negativno uticati na aktivnosti službi zaštite i spašavanja;
5. Hitnost intervencija koje se odmah sprovode;
6. Podsticanje pozitivnih ljudskih reakcija i solidarnosti kod pružanja pomoći u udaljenim područjima (Milašinović, Kešetović, 2008).

S obzirom na to da termin *kriza* u Crnoj Gori još nije definisan na adekvatan način, niti je obrađena tema izvještavanja o krizama, u ovom dijelu izvještaja nedostaje pojašnjenje sa crnogorskog stanovišta.

Novinari/ke koji su intervjuisani za potrebe ovog izvještaja, a koji svoju djelatnost obavljaju na teritoriji Crne Gore, imaju relativno slična poimanja krize. Postoji konsenzus oko situacija o kojima su pomenuti novinari izvještavali, a kojima bi oni pripisali krizni karakter. To su: protesti protiv crnogorskog priznavanja nezavisnosti Kosova 2008. godine, protesti Demokratskog fronta 2015, pandemija KOVID19 2020, ustoličenje mitropolita Joanikija na Cetinju 2021. i masovno ubistvo na Cetinju 2022. godine. Osim toga, neki novinari su kao krize prepoznali i vremenske nepogode (npr. nepogoda izazvana neuobičajeno velikim sniježnim padavinama 2012. godine), požare, migrantsku krizu, političke izbore i obraćune organizovanih kriminalnih grupa.

„Krizna situacija u društvu je otprilike svaka situacija koja, ‘ajde da ne kažem tektonski, ali u velikoj mjeri mijenja, utiče na način života i mijenja pravila igre u društvu. Sad, ono može biti na političkom, na verbalnom nivou, može biti na fizičkom ukoliko su u pitanju neke nesreće, ali u principu svaka situacija nakon koje nećemo živjeti isto kao i do tad. To je otprilike neka definicija krizne situacije.” (Intervjui sa novinarima/kama)

Jedna intervjuisana novinarka ukazuje na to da krize poprimaju poseban karakter u okvirima crnogorskog društva. Naime, ona ističe kako je crnogorsko društvo specifično po političkoj atmosferi i društvenim podjelama koje njime upravljaju, te upravo to određene situacije pretvara u krizne, uprkos tome što te situacije u nekoj drugoj državi/društvu ne bi imale takav karakter.

„To su te neke situacije ili izbor novog vladike ili izbor nove garniture skupštinske većine. Tako da su to situacije koje kod nas prerastaju u kriznu, a možda su trebale da budu samo jedan običan dnevni događaj.” (Intervjui sa novinarima/kama)

3.1 Komunikacija u kriznim situacijama

Komunikacija je prepoznata kao jedan od ključnih elemenata za uspješno rješavanje krize i podrazumijeva komunikacioni proces **prikupljanja, obrade i dijeljenja informacija neophodnih za rješavanja kriznih situacija**.

NATO Grupa civilne zaštite zadužene za civilnu pripravnost, u svom vodiču „*Praktični vodič za javno informisanje tokom kriza*”⁵, razlikuje tri dimenzije komunikacije u kriznim situacijama:

⁵ NATO Civil Preparedness Civil Protection Group, *A Practical Guide to Public Information during a Crisis (Budapest Guidelines III)*, NATO, 2017. Preuzeto sa: [A Practical Guide to Public Information during a Crisis](#).

1. Komunikacija tokom same krize;
2. Saopštavanje o koracima koji se preduzimaju kako bi se kriza riješila;
3. Predstavljanje slike krize (NATO Grupa civilne zaštite zadužene za civilnu pripravnost, 2017).

Cilj ovakvog tipa komunikacije jeste informisanje građana putem blagovremenih i preciznih informacija. Pružanjem jasnih i konkretnih instrukcija, državne institucije imaju priliku da umanjuju uticaj krize, ali i da skrate njeno trajanje. Samim tim, informacije utiču na percepciju javnog mnjenja kako o samoj krizi, tako i o načinu na koji državni akteri reaguju na nju. Komunikacija u kriznim situacijama predstavlja sredstvo za uticanje na raspoloženje stanovništva - prioritet je održavati samopouzdanje javnog mnjenja i vjeru u sistem, kako bi se olakšao put ka izlazu iz krize. NATO vodič za komunikaciju primarno je namijenjen i napisan za institucije, a sadrži detaljan pregled planskog organizovanja komunikacije tokom kriznih situacija, od priprema do post-krizne komunikacije (NATO Grupa civilne zaštite zadužene za civilnu pripravnost, 2017).

Kako bi novinari na najbolji mogući način izvještavali o krizama, neophodno je da budu upoznati sa pravilima komunikacije u kriznim situacijama kojih nastoje da se pridržavaju državne institucije i koje najčešće predstavljaju primarni izvor informacija za medije u krizama. Pored toga, novinari bi trebalo da putem svojih platformi pozivaju državne institucije na odgovornost i tako doprinesu poštovanju propisanih standarda.

Nacionalni demokratski institut, u svom vodiču „Vodič za komunikaciju u kriznim situacijama“⁶, izdvaja sljedećih deset pravila koje je neophodno pratiti pri komuniciranju za vrijeme kriza:

BRZA REAKCIJA	Brza i precizna komunikacija pokazuje javnosti da ključne osobe u državi imaju određeni stepen kontrole nad nastalom situacijom što uliva povjerenje - istovremeno doprinoseći borbi protiv spekulacija i dezinformacija koje nastaju kao rezultat neadekvatne komunikacije nadležnih organa; Istiće se važnost postizanja balansa između brzine dijeljenja informacija i stepena njihove preciznosti, po principu bolje je donijeti dobru odluku danas, nego čekati da se savršena odluka doneše sjutra.
FOKUSIRANJE NA ČINJENICE	Cilj je obezbijediti ljudima korisne i precizne informacije: - Kakva je priroda krize?/Koji je izvor krize? - Ko je izložen uticaju i/ili riziku od krize? - Gdje se kriza odvija? - Koji su rizici i opasnosti na koje javnost mora obratiti pažnju? - Kada je kriza otpočela i/ili kakva su predviđanja njenog trajanja? - Kako bi ljudi trebalo da reaguju na nastalu krizu?

⁶ National Democratic Institute, *Crisis Communication Guide: A practical toolkit for politicians during the Covid-19 pandemic*, 2020. Preuzeto sa: [Crisis Communication Guide - English](#).

	Nije preporučljivo saopštavanje ličnih stavova, preopširno odgovaranje na pitanja, kao i izjave „bez komentara”.
IZGRADNJA POVJERENJA I PRUŽANJE RAZUMNOG STEPENA UVJERENJA	Za institucije je vrlo bitno da na samom početku razgraniče koja tijela su zadužena za upravljanje kriznom situacijom: koje izvore informacija treba slušati, a koje ne; Saopštenja za javnost moraju biti u pozitivnom tonu, sa fokusom na budućnost; Bolje je staviti do znanja koje informacije nedostaju, nego dati pogrešne informacije; Uvođenje eksperata u proces komunikacije sa javnošću daje pruženim informacijama dodatan kredibilitet.
POKAZIVANJE EMPATIJE	Važno je aktivno prepoznavati negativna osjećanja javnosti za vrijeme krize, ali i pokazivati razumijevanje i prihvatanje istih: humanizacija svih aktera, afirmisanje pojma zajedništva, kao i osnaživanje žrtava. U ovom kontekstu se pozitivno gleda na izražavanje ličnih stavova - ukoliko se oni koriste za izražavanje mišljenja, strahova i osjećanja šire javnosti; U centar komunikacije stavlja se prosječan građanin.
ISKRENOST I OTVORENOST	Transparentnost se ostvaruje u situacijama kada se: - priznaju napravljene greške, objasni kako i zašto su nastale, šta je iz njih naučeno i kako će se to znanje koristiti u budućnosti da se iste greške ne bi ponovile; - javnost informiše o bilo kakvim promjenama u predloženim pristupima kriznoj situaciji; - ne pokušavaju sakriti loše vijesti: uvijek je bolje da javnost sazna za negativan tok događaja direktno od odgovornih institucija, nego iz nekog drugog izvora.
OLAKŠAVANJE IZVJEŠTAVANJA O KRIZI	Mediji moraju biti glavni saveznici državnim akterima u vrijeme kriznih situacija; Krize nijesu trenutak za pokazivanje bilo kakvih pristrasnosti prema medijskim kućama - svim medijima moraju biti dostavljene iste informacije kroz unaprijed planirane i redovne medijske konferencije koje se održavaju u istom, unaprijed utvrđenom vremenskom periodu, kako bi se novinari mogli pravovremeno organizovati i pripremiti za prisustvo;

	Savjetuje se otvaranje medijskog centra u kojem će se održavati novinarske konferencije i dijeliti sve najnovije informacije.
UKLJUČIVANJE ZAJEDNICA I POGOĐENIH AKTERA	Građani imaju pravo da znaju i učestvuju u donošenju odluka koje se tiču njihovog života i blagostanja. U ovom kontekstu ističe se uloga koju organizacije civilnog društva imaju u predstavljanju interesa pojedinaca. Osim toga, građani će lakše prihvati imperativne koji dolaze od nepolitičkih aktera; Sve relevantne informacije za vrijeme kriza moraju biti dostupne na svim jezicima koji se koriste na teritoriji jedne države; , Informacije takođe moraju biti dostupne i licima sa invaliditetom.
UČESTALOST KOMUNIKACIJE	Svi građani bi trebalo da budu izloženi jednoj istoj poruci sedam puta ; ljudi prihvataju informacije koje se ponavljaju. To se može ostvariti: saopštenjima za javnost, saopštenjima javnih službi na TV-u, konferencijama za štampu, putem novina, radija, e-mailova, objava na društvenim mrežama (Facebook, Instagram, X, itd.), poštanskih usluga, telefonskih poziva, tekstualnih poruka, letaka, bilborda, postera na javnim mjestima, itd.
PRELAZAK SA REAKTIVNE NA PROAKTIVNU KOMUNIKACIJU	Nakon prvog talasa, neophodno je preći sa reaktivne na proaktivnu komunikaciju: planirati i preduzeti potrebne korake, postaviti opipljiva i racionalna očekivanja i upravljati njima.
KONSOLIDOVANJE SADRŽAJA PORUKA I PLATFORMI ZA KOMUNIKACIJU	Svi nivoi vlasti bi trebalo da imaju ujednačene poruke i informacije - od nacionalnih do lokalnih institucija; što takođe važi za sve političke partije i njihove poslanike. Idealno bi bilo prikupljati informacije iz više izvora u jednu koordinacionu tačku, a potom odabrati jednog ili dva zvanična i kredibilna predstavnika koji imaju iskustvo na datom polju djelovanja. Izbor platforme i sredstva komunikacije značajno utiče na broj ljudi koji će primiti potrebne informacije: institucije moraju uzeti u obzir demografiju stanovništva, njihove mogućnosti i navike (Nacionalni demokratski institut, 2020).

3.2 Uloga medija u vrijeme kriza

Kako bi novinari na adekvatan način izvještavali o kriznim situacijama neophodno je naglasiti koliki značaj njihovo izvještavanje ima ili može imati za rješavanje kriza. Doprinos medija u održavanju i građenju demokratskih procesa značajno varira u zavisnosti od toga na koji način novinari pristupaju izvještavanju u slučaju krize.

Krizne situacije zahtijevaju poseban način izvještavanja. Stanovništvu su neophodne osnovne informacije o tome šta se dešava. Ono što razlikuje reportažu za vrijeme kriznih situacija od obične reportaže jeste pružanje informacija koje su ključne za suzbijanje krize, a tiču se ponašanja pojedinaca. **Azijsko-evropska fondacija (ASEF)** ističe da je dužnost novinara da prenose svijetu informacije o aktuelnim događajima, ali još važnije od toga je da spašavaju živote pojedinaca pogodjenih krizom.

Prelaz sa svakodnevnog novinarstva na novinarstvo u kriznim situacijama predstavlja značajan izazov za medije, što ne znači da bi novinari trebalo da napuste prethodno uspostavljena pravila i vrijednosti novinarstva. Štaviše, izvještavanje mora ostati nezavisno i objektivno. Dobro izvještavanje može da ulije nadu građanima, promoviše zajedništvo i podrži građanski aktivizam. Kako bi se na pravi način pripremili za krizne situacije, neophodno je da novinari poznaju svoju publiku i njihove potrebe, unaprijed omoguće način na koji publika može samostalno da izjasni svoje stavove, da poznaju i razumiju rad službi zaštite i spašavanja, ali i da preduzmu sve neophodne mјere kako bi se mogli nositi sa bilo kakvim prekidima u pružanju telekomunikacionih, elektroenergetskih i drugih usluga.⁷ Potrebno je imati u vidu i to da su se mediji znatno promijenili od 2001. godine: ljudi se sve manje oslanjaju na štampane medije kao izvor informacija, a sve više koriste društvene mreže i digitalne medije, koji su veoma fragmentirani. Raste i procenat ljudi koji se ne informišu iz provjerenih, adekvatnih izvora. Samim tim, **sistem ne može da se oslanja na to da će jedan izvor informacija samostalno doći do svakog pojedinca.**⁸

ASEF u svom priručniku „Izvještavanje u kriznim situacijama”⁹, okvirno definiše faze izvještavanja u vrijeme krize i način na koji bi novinari trebalo da prilagođavaju svoj rad aktuelnoj situaciji. U nastavku je dat kratak pregled njihovog uputstva::

1. **Inicijalna faza** je početak same krize ili trenutak kada je njen nastupanje neizbjježno. Novinari moraju pružiti osnovne informacije (Ko?, Šta?, Kada?, Kako?, Gdje?, Zašto?) o tome šta se događa i o potencijalnim rizicima sa kojima se javnost susrijeće. Izvještavanje se mora fokusirati na to kako bi javnost trebalo da postupa, koje su oblasti najviše pogodjene krizom, te koliki je broj žrtava. Neophodno je napraviti jasnu distinkciju između poznatog i nepoznatog i obezbijediti kredibilne izvore informacija. Pored toga, novinari bi trebalo da obavijeste javnost o očekivanoj vrsti pomoći, lokaciji gdje se pomoć može dobiti kao i da obezbijede kontakt informacije za traženje pomoći. Ove informacije bi trebalo da budu prikupljene u saradnji sa državnim organima.

⁷ Asia-Europe Foundation, *Crisis reporting: The role of Asian and European media*, 2016. Preuzeto sa: [CRISIS](#).

⁸ United States Department of Health and Human Services, CERC: *Working with the media*, 2014. Preuzeto sa: <https://emergency.cdc.gov/cerc/ppt/CERC Working with the Media.pdf>.

⁹ Asia-Europe Foundation, *Crisis reporting: The role of Asian and European media*, 2016. Preuzeto sa: [CRISIS](#).

2. **Druga faza** otpočinje u kasnijim satima prvog, ili eventualno drugog dana od početka krize. Fokus izvještavanja bi trebalo da budu: razlozi nastanka krize i odgovor vlasti na krizu, odgovornost za upravljanje krizom, odgovor na krizu kao i distribuirani resursi.
3. **Treća faza** izvještavanja podrazumijeva dublju kontekstualizaciju nastale krize: potrebno je da mediji u izvještavanju uključe naučne izvještaje o prirodi aktuelne krize - eksperti i pružene informacije moraju biti pažljivo odabrani kako bi njihova mišljenja bila uvažena od strane javnog mnjenja.
4. **Četvrta faza** nastupa 3-7 dana nakon početka krize i obuhvata pitanja odgovornosti za nastupanje krize. Istovremeno, novinari bi trebalo da očekuju da vlast neće moći pružiti potrebna sredstva građanima (hranu, vodu, smještaj i sl.), te s tim u vezi i napetost praćenu konfliktima u međuljudskim odnosima. Vrhunac napetosti obično nastupa četvrtog ili petog dana - preživljavanje u ovakvim okolnostima zavisi od podrške okoline. Izvještavanje bi trebalo da sadrži kontakt informacije psihijatara, psihologa i savjetnika koji su u mogućnosti da pruže emocionalnu podršku.
5. **Peta faza** nastupa po završetku krize - uključuje izvještavanje o aktivnostima vladinih i nevladinih organizacija koja se tiču obnavljanja sredine i zajednice. U zavisnosti od intenziteta krize, ova faza može trajati godinama. Mediji moraju pratiti djelovanja ključnih aktera, upućivati na probleme i potrebe građana koje još uvijek nijesu riješene, ali i istraživati i izvještavati o tome na koji način bi trebalo ublažiti ili spriječiti будуće krize (Azijsko-evropska fondacija, 2016).

Komitet Savjeta Evrope za kulturu, nauku, obrazovanje i medije u svom izvještaju „Uloga medija u vrijeme kriza“¹⁰, izdvaja ključne funkcije medija u kriznim situacijama.

1. Informisanje javnosti:

Informisanje javnosti o mjerama koje je preduzela vlast je prvi korak koji bi mediji trebalo da preduzmu na putu ka jačanju svoje pozicije u mehanizmu upravljanja kriznim situacijama. Ograničenja sa kojima se novinari mogu suočiti u ovom procesu nijesu strogo ograničena na problem nedostupnosti relevantnih informacija – treba obratiti pažnju i na tendenciju javnosti da potvrđuje već postojeća uvjerenja i stavove (**confirmation bias**).

U momentima krize, kada su ljudi obuzeti strahom i nesigurnošću, ne posvećuje se mnogo vremena razumijevanju dostupnog sadržaja, te se koriste ove smjernice kako bi se prosto potvrdile jednostavne interpretacije koje su ljudi već imali o krizi u kojoj se nalaze. Uprkos tome što su institucionalni diskursi prilagođeni potrebama novinara, i što ih novinari potom prilagođavaju javnom mnjenju, prosječan građanin će od informacija uzeti samo ono što mu treba: „Jednom kada se vjerovanja potvrde, otpor promjenama koje zahtijevaju institucije lako se može shvatiti kao sredstvo za učešće u borbi za demokratsku prirodu društva i slobodu od ugnjetavanja.“¹¹

¹⁰ Committee on Culture, Science, Education and Media of the Council of Europe, *The role of the media in times of crises*, Council of Europe, 2021. Preuzeto sa: [The role of the media in times of crises](#).

¹¹ “Once beliefs are confirmed, resisting the change required by institutions can easily be understood as a tool to participate in the struggle for society’s democratic nature and freedom from oppression.” Committee on Culture,

- Značajnu ulogu za vrijeme kriza igra naučno novinarstvo koje ima zadatak da široj **javnosti objasni nove mjere:** predstavi rezultate istraživanja, brojke i relevantne statistike. Fokus ovakvog izvještavanja je, prirodom same materije, kvantitativan nalaz. U izvještavanju novinari ne smiju da zanemare kvalitativne nalaze. Oni su sredstvo kojim se kriza „približava“ čitaocima.
- „**Kvalitetne informacije su lijek za dezinformacije.**“¹²
- **Javni servis** treba da služi kao platforma za zdrav i odgovoran diskurs o aktuelnim dešavanjima: istovremeno treba da edukuje građane o karakteristikama krize, da uključi javno mnenje u javnu raspravu i vrši pritisak na državne aktere kako bi oni odgovorno postupali - bilo kroz kritiku, izvještavanje ili postavljanje pitanja.
- Jedna od obaveza novinara tokom kriza jeste da, zajedno sa institucijama, **nadgledaju percepciju krize koju ima javno mnenje.** Pripe, tokom i nakon krize, institucije bi, uz pomoć medija, trebalo da prikupljaju informacije o stavovima, mišljenjima i osjećanjima građana - sve sa ciljem kreiranja adekvatnih predloga zakona.

2. **Uključivanje javnog mnenja:**

- Ne postoji garancija da su naučni nalazi potpuno tačni. Imajući to u vidu, novinari pri predstavljanju naučnih podataka moraju da **kreiraju prostor za sumnje i pitanja javnog mnenja**, trudeći se da ne naruše kredibilitet pruženih informacija.
- Podržavanje i uključivanje eksperata u javne rasprave o krizama i promjenama može da **stimuliše konstruktivnu i produktivnu diskusiju** - istovremeno omogućavajući ekspertima da pojasne bilo kakve nedoumice u vezi sa aktivnim događajima.
- Emitovanjem zabavnih programa i pažljivim izvještavanjem o negativnim emocijama koje se formiraju pod pritiskom kriznih situacija (strah, usamljenost, a itd.), mediji mogu postati podrška **mentalnom zdravlju** građana.

3. **Saradnja medija i eksperata, vlasti, javnog mnenja i servisa:**

- Novinari mogu da doprinesu **jačanju legitimite odluka** koje donose politički lideri i državne institucije.
- Svojim izvještavanjem mediji mogu da **mobilisu veći stepen podrške** za javne službe u kriznim situacijama (što se ne ograničava samo na hitnu pomoć, policiju i vatrogasce).
- Novinari imaju zadatak da u kontekstu razvoja naučnih ispitivanja **predstave vlastima eventualne buduće poteškoće za koje se moraju pripremiti** (Komitet Savjeta Evrope za kulturu, nauku, obrazovanje i medije, 2021).

Science, Education and Media of the Council of Europe, *The role of the media in times of crises*, Council of Europe, 2021, str. 7. Preuzeto sa: [The role of the media in times of crises](#).

¹² “Quality information as a remedy against disinformation.” Ibid. str. 9

Ross Howard (Ros Hauard), u svom priručniku „*Senzibilitet za izvještavanje u konflikitima*”¹³ ističe da: „Profesionalni novinari nemaju za cilj smanjenje sukoba. Oni nastoje da predstave tačne i nepristrasne vijesti. Ali često se kroz dobro izvještavanje konflikt smanjuje.”¹⁴ Howard (Hauard) definiše jedanaest načina na koje novinari mogu doprinijeti rješavanju sukoba, bilo da se radi o sukobu kao krizi, ili o sukobu kao proizvodu krize:

- Mediji igraju ulogu **medijatora** - sukobljene strane komuniciraju preko digitalnih platformi ili odabranih novinara;
- Istraživanjem politika i stavova sukobljenih strana, mediji doprinose obostranom **obrazovanju i potencijalnom razumijevanju**. Izvještavanje o pogrešnim percepcijama koje sukobljene strane imaju jedna o drugoj može podstaći aktere da **revidiraju svoje stavove** i približe se eventualnom rješenju;
- Mediji grade **povjerenje** među sukobljenim stranama izvještavajući o svim aktuelnim temama na način da ništa ne može ostati sakriveno, niti može ići u prilog određenoj strani. Bez obzira na udio koji konfliktne grupe imaju u društvu, dobro izvještavanje podrazumijeva pružanje **jednake pažnje** svim uključenim akterima. Samim tim, uspostavlja se prividni balans snaga, čineći da stranke percipiraju svoje zahtjeve i prijedloge kao jednakо uvažene;
- Osim prigovora i pritužbi sukobljenih strana, dobro izvještavanje zahtijeva od novinara da od ključnih aktera traže **prijedloge rješenja za aktuelni konflikt** - podstičući na taj način dijalog i saradnju (Howard, 2004).

4. IZVORI INFORMACIJA TOKOM KRIZA

4.1 Pravo na informisanje

Transparentnost, povjerenje i kredibilitet su osnovni preduslovi za uspješno upravljanje krizama u demokratskim društvima – kvalitetne informacije, njihovo dijeljenje i predstavljanje, ključne su prepostavke za očuvanje tih vrijednosti.

Održavanje demokratskog sistema zavisi od aktivnog i odgovornog učešća građana u društvenim procesima. Kako bi podržale civilni angažman, državne institucije su u obavezi da javno mnjenje informišu o aktuelnim događajima, odgovorima vlasti na iste, ali i mogućim posljedicama krize. Pravo na informisanje je 90-ih godina prepoznato kao fundamentalno ljudsko pravo, koje podrazumijeva traženje, prenošenje i primanje informacija i ideja. Istovremeno, ono obavezuje države da osnuju, razviju i održavaju pristupačne sisteme za olakšan pristup informacijama, što podrazumijeva sve od odgovaranja na zahtjeve građana, do proaktivnog objavljivanja informacija. Slobodni mediji bi trebalo da obezbjeđuju da odgovori i informacije državnih institucija budu i ostanu

¹³ Howard, R., *Conflict Sensitive Journalism*, IMPACS, International Media Support, 2004. Preuzeto sa: [Conflict sensitive journalism](#).

¹⁴ “Professional journalists do not set out to reduce conflict. They seek to present accurate and impartial news. But it is often through good reporting that conflict is reduced.” Ibid. str. 8

transparentni. Upravo je kontinuirana i dugoročna saradnja vlasti i medija, ključna za izgradnju povjerenja i kredibiliteta za vrijeme kriza. Jedan od načina na koji mediji mogu doprinijeti tome, jeste obezbeđivanje platforme državnim institucijama za proaktivno pružanje informacija koje su od javnog interesa. U zdravstvenim krizama kao što je pandemija COVID-19, informisanje je podrazumijevalo informacije o mjerama zaštite, napredovanju bolesti i distribuciji resursa. Ovakav pristup javnih organa smanjuje prostor za širenje panike i dezinformacija.

Pravo na informisanje dobija poseban karakter u kriznim situacijama. Međutim, ono samo po sebi ne može biti apsolutno. Na ograničenja se može naići onda kada se govori o zaštiti privatnosti, javnog zdravlja, nacionalne bezbjednosti - ona moraju biti zakonita, privremena, proporcionalna prijetnji i podložna sudskoj reviziji. UNESCO je 2020. godine objavio dokument „*Pravo na informacije u vrijeme krize: pristup informacijama – spašavanje života, izgradnja povjerenja, unošenje nade!*”¹⁵, koji sadrži i pregled standarda u praksi primjene prava na informisanje, a koji posebno naglašava potrebu za oprezom u primjeni vanrednih ovlašćenja koja mogu ograničiti ovo pravo. Standardi za ovo i slična pitanja uspostavljeni su **Rejtingom Prava na Informacije**¹⁶, međunarodno priznatom metodologijom za ocjenjivanje snage pravnih okvira za pravo na informacije (Mendel, Notess, 2020, NATO Grupa civilne zaštite zadužene za civilnu pripravnost, 2017).

Kako bi na adekvatan način ostvarili pravo na informisanje i pružili efikasno i kvalitetno izvještavanje, crnogorski novinari moraju da poznaju *Zakon o slobodnom pristupu informacijama*. U skladu sa time, izdvaјeni su sljedeći resursi:

- 1. NVO Centar za monitoring i istraživanje (CEMI)** je, u saradnji sa Ministarstvom javne uprave, 2024. godine objavio „*Smjernice za postupanje po zahtjevu za pristup informacijama*”, koje obuhvataju sve od analize stanja u oblasti slobodnog pristupa informacijama, postupka, ograničenja, do žalbenog postupka i sudske zaštite.¹⁷
- 2. NVO Centar za građansko obrazovanje** je 2024. godine u saradnji sa Ministarstvom javne uprave objavio „*Vodič za korisnike Zakona o slobodnom pristupu informacijama*”, koji uključuje i neke praktične informacije kao što su uputstva gdje pronaći tražene informacije, obrazac zahtjeva za SPI i obrazac žalbe.¹⁸

U postupku prikupljanja informacija, redovne okolnosti podrazumijevaju da se novinari služe otvorenim metodama prikupljanja, što sa sobom povlači jasnú profesionalnu identifikaciju. Lažno predstavljanje i davanje pogrešnih informacija o radu predstavlja kršenje Kodeksa novinara/ki Crne Gore. Samo onda kada informacije koje su od izuzetnog značaja za javnost ne mogu da se dobiju upotrebom otvorenih metoda, može se pribjeći tajnom prikupljanju informacija (takve informacije se nalaze u vezi sa otkrivanjem kriminalnih radnji, zloupotrebnim položajima, opasnosti za zdravlje i

¹⁵ Mendel, T., Notess, L., *The right to information in times of crisis: access to information – saving lives, building trust, bringing hope*, UNESCO, 2020. Preuzeto sa: [The right to information in times of crisis: access to information – saving lives,building trust, bringing hope!](https://www.unesco.org/ci/unesco/en/the-right-to-information-in-times-of-crisis-access-to-information-saving-lives-building-trust-bringing-hope).

¹⁶ Right to Information Rating, RTI Rating, Global RTI Rating: <https://www.rti-rating.org/>.

¹⁷ Nikezić, M., *Smjernice za postupanje po zahtjevu za pristup informacijama*, CEMI, 2024. Preuzeto sa: <https://cemis.org.me/storage/uploads/jdnuUSevzKi2AcdvLignwSAA8PSzID20nty9F2s.pdf>.

¹⁸ Obradović, N., Gogić, I., Popović-Trstenjak, M., *Vodič za korisnike zakona o slobodnom pristupu informacija*, CGO, 2024. Preuzeto sa: <https://media.cgo-cce.org/2024/05/Vodic-za-korisnike-Zakona-o-SPI-publikacija-web-1.pdf>.

bezbjednost građana Crne Gore i/ili njihove životne sredine). U skladu sa tim, dozvoljena je upotreba skrivenih kamera ili drugih elektronskih sredstava za prikriveno istraživanje.¹⁹

4.2 Tradicionalni izvori informacija

U tradicionalne izvore informacija u toku kriza ubrajaju se: vlada, državne institucije i organi jedinica lokalne samouprave, te nadležni organi za prikupljanje podataka, hitne službe, zdravstvene ustanove, međuvladine organizacije i specijalizovane agencije.

Primarni izvor informacija u kriznim situacijama je uvijek neko iz **vlasti**, neko ko bi trebalo da ima najpouzdanije informacije - s pretpostavkom da je situacija u državi takva da javnost vjeruje vlastima i da vlast uživa legitimitet (npr. ministar odbrane je uvijek odličan izbor kada se govori o pitanjima koja se tiču odbrane). Zadatak visokih zvaničnika je da ponude pregled situacije i detalje o odgovorima na krizu. Državni organi bi trebalo da novinarima omoguće pristup jedinstvenim i ključnim podacima koji su nerijetko dostupni samo njima (npr. informacije koje su na raspolaganju predstavnicima vlade zbog saradnje sa specijalizovanim tijelima sastavljenim od eksperata). Bitno je naglasiti da informacije državnih organa ne smiju izbjegći dodatnu verifikaciju samo zbog svoje prirode i karaktera. Novinari moraju biti kritički nastrojeni i analizirati potencijalne pristrasnosti, ali i obratiti pažnju na bilo kakve nedostatke u informacijama - saradnja sa vladom i njenim tijelima može se pokazati manjkavom zbog moguće političke manipulacije podacima (od lažnih informacija do izostavljanja informacija koje nijesu u skladu sa vladinim narativima). U situacijama kada je to moguće, novinarima se savjetuje da navedu puno ime, prezime i titulu osobe koja je izvor konkretnе informacije. Izuzetno je važno da novinari imaju na umu da u ranim fazama krize vlasti prikupljaju informacije iz različitih izvora, u pokušaju da što brže naprave adekvatan plan i program za djelovanje institucija, hitnih službi, lokalnih organizacija i samih građana. U haosu kakav može nastati, postoji velika mogućnost da dođe do grešaka u plasiranju informacija. Ipak, s razvijanjem krize, informacije o njoj postaju preciznije. Novinari imaju zadatku da zvaničnim organima ostave prostor za greške, ali u granicama prihvatljivog, te da apeluju na razumijevanje građana.

S obzirom na to da se državni zvaničnici ne nalaze na terenu, pouzdaniji izvor informacija često su **službe zaštite i spašavanja**: policija, vojska, hitna pomoć i vatrogasci. Visoki funkcioneri, ili posebno imenovani portparoli, mogu dati pregled stanja na terenu i pružiti informacije o trenutnim aktivnostima pomoći i spašavanja. Ostali službenici mogu dati konkretne detalje o situaciji na terenu ili o sopstvenim aktivnostima, ali uglavnom nemaju pristup informacijama koje bi omogućile uvid u širu sliku događaja.

Zdravstvene ustanove mogu pružiti informacije o povredama, zdravstvenim izazovima sa kojima se susrijeću kao i o šteti na institucionalnoj infrastrukturi. Novinarima se savjetuje da putem svojih platformi s ciljem održavanja morala javnog mnjenja pružaju podršku zaposlenima i drugim licima koja su angažovana na spašavanju i pružanju pomoći (npr. ekipama za pružanje hitne medicinske pomoći, urgentnim centrima, vatrogascima, organima za očuvanje javnog reda i mira itd.)..

Značajan izvor informacija takođe mogu biti i **specijalizovane službe**, kao što su preduzeća za pružanje komunalnih usluga. Ona mogu doprinijeti kontekstualizaciji uticaja krize informacijama

¹⁹ Kodeks novinara/ki Crne Gore, OEBS, 2016. Preuzeto sa: <https://www.osce.org/files/f/documents/2/f/255576.pdf>.

koje pokrivaju obim i razmjeru štete počinjene na zgradama, putevima itd. Odlični su izvori informacija za prevenciju ili smanjenje posljedica budućih kriza kroz podatke kojima bi se mogli unaprijediti planovi djelovanja u kriznim situacijama, budžeti za obnovu i saniranje štete i preventivne politike.

Kada je riječ o krizama transnacionalnog karaktera, preporuka novinarima je da informacije o kriznoj situaciji potraže i u izvještajima **međunarodnih organizacija**. Organizacije UN-a i EU obično su distancirane od nacionalnih političkih problema i imaju neutralnu perspektivu, što im omogućava da pruže kontekstualizovane analize i podršku na međunarodnom nivou. Vrijednost njihovih informacija leži u timovima stručnjaka i akademika koji obrađuju, analiziraju i pružaju značajne podatke i kredibilne analize. S druge strane, finansijske mogućnosti dozvoljavaju im da analizama pokriju širok spektar tema i pruže pogodnim državama podršku na različitim nivoima, u zavisnosti od stepena prijetnje koju predstavlja kriza. Međutim, upravo neutralnost i obim poslova koji na sebe preuzimaju međuvladine institucije, njihove pristupe problemu mogu učiniti odvojenim od stvarnih izazova sa kojima se države suočavaju na nacionalnom i lokalnom nivou. Osim toga, njihovi podaci ponekad mogu biti zastarjeli, ili suprotstavljeni nekim drugim izvorima, što može da stvori dodatnu konfuziju.^{20 21 22}

Intervjuisani novinari/ke uopšte nijesu zadovoljni/e saradnjom medija sa tradicionalnim nacionalnim izvorima u Crnoj Gori. Glavna kritika je da institucije nedovoljno brzo dijele informacije sa novinarima:

„...njihov odnos u kriznim situacijama se uopšte ne razlikuje od odnosa mimo kriznih situacija. Ukoliko je njihov interes, samo se vode svojim interesom. Ukoliko oni ocijene da je njihov interes da brzo reaguju, reagovaće brzo. Ukoliko je njihov interes da čute, čutaće i nećeš dobiti informaciju. I to ti je moje iskustvo sa njima. To vjeruj mi da se to dešava unazad deset, pet (godina) i sad se to dešava. Kad je eksplodirala bomba kod Osnovnog suda za pola sata smo imali informaciju i poslije sat u stvari vremena nam se obratio čovjek iz policije i rekao nam prve informacije. To se nikad nije desilo, evo moje iskustvo je nikad se nije desilo da je bila neka krizna situacija i da je tako brzo reagovala policija.“ (Intervjui sa novinarima/kama).

„Znači ti bukvalno obilaziš, od jednog do drugog ideš. Znaš kako, neki policajci su malo otvoreniji pa hoće da ti kažu nešto, neki neće ni jednu riječ da ti kažu. Onda tužioce pokušavaš, PR-e... Ti si u suštini u konstantnoj komunikaciji sa nekim od nadležnih, da li je to MUP, da li je to policija. Ti pokušavaš da dobiješ informacije od njih, da li je to Klinički centar da bi dobio, znači ti stalno pokušavaš preko tih oficijalnih da kažem izvora, a opet možda u nekoj ne baš oficijalnoj atmosferi da nalaziš, samo ono putem telefona te informacije. Tako da to ti je varijanta stalno si na terenu i pokušavaš...“ (Intervjui sa novinarima/kama).

„Mislim ono što bi trebali svi da insistiramo jeste da bi državne institucije trebale da budu mnogo agilnije u toj komunikaciji sa medijima. Ovo što se sada dešava da na primjer policija, da tužilaštvo, da onaj ko je nadređeni izade odmah poslije toga kad se desi i saopšti informacije da je

²⁰ Institute for War and Peace reporting, *Reporting for change: a handbook for local journalists in crisis areas*, 2004. Preuzeto sa: [reporting for change: a handbook for local journalists in crisis areas](#).

²¹ International Centre for Migration Policy Development, *Reporting migration: A handbook on migration reporting for journalists*, Vienna, 2021. Preuzeto sa: [Reporting migration](#).

²² Asia-Europe Foundation, *Crisis reporting: The role of Asian and European media*, 2016. Preuzeto sa: [CRISIS](#).

poginulo 2–3 ljudi, ne bismo ni mi dolazili u situaciju da idemo sa neprovjernim informacijama. To se kod nas dešavalo da čekate po 5–6 sati, to je nepristojno. To je nepristojno od jedne državne institucije da ne izađe i da vam saopšti, ne zbog vas kao vas medija, nego zbog javnosti. E mislim da bi tu trebalo vršiti pritisak na državne institucije da bi morale da imaju bolju komunikaciju i sa medijima i sa građanima.” (Intervjui sa novinarima/kama).

Novinari su izjavili i da su nekad prisiljeni na to da koriste privatne relacije, kako bi saznali šta se dogodilo u adekvatnom vremenskom okviru:

„Bio je u vrlo neprijatnoj situaciji nije mogao ništa da sazna, morali smo da koristimo baš privatne veze, potpuno privatne, da saznamo što se desilo. Imam tu problem, to je standardan problem ja mislim većine novinara, nemamo neku saradnju baš sa državnim organima. Često su policija i tužilaštvo zatvoreni, ne jave se na telefon ili ako se jave kasno se jave. I pored privatnih veza i kontakata često se to desi.” (Intervjui sa novinarima/kama).

Neki od novinara/ki koji su intervjuisani za potrebe ovog izvještaja, istakli su upravo službe za zaštitu i spašavanje kao svoj primarni izvor informacija. Oni, međutim, ukazuju na neadekvatnu brzinu dјeljenja podataka sa medijima, kao i dobijanje oskudnih informacija (Intervjui sa novinarima/kama).

4.3 Netradicionalni izvori informacija

Pri identifikaciji i pravilnoj upotrebi stručnih izvora, pored tradicionalnih, jednako je važno istražiti i netradicionalne izvore. Istraživanja ovog tipa moraju se vršiti uz sve prednosti i potencijalne nedostatke. Netradicionalni izvori u kriznim situacijama mogu biti: akademска zajednica, *think tank* organizacije, političari, nevladine organizacije, humanitarne organizacije, advokati za ljudska prava, građani koji se oglašavaju putem glasina, kao i *open source* informisanje. Od izuzetne važnosti je kritički pristup u radu sa stručnjacima iz različitih oblasti, te prepoznavanje potencijalnih pristrasnosti i korišćenje raspoloživog znanja na način koji doprinosi tačnosti i kredibilitetu novinarskog izvještavanja.

Za interpretaciju složenih podataka, produbljivanje postojećeg znanja i analizu koristan izbor je i **akademска zajednica**, imajući u vidu da njena veza sa uglednim institucijama u društvu daje dodatni kredibilitet novinarskim pričama. Akademска zajednica je u mogućnosti da pruži medijima nijansirane perspektive viđenja aktuelnih događaja i eventualno ih uputi na sadržaje i izvore koje možda nijesu razmatrali. Međutim, akademска zajednica nije u mogućnosti da samostalno vrši istraživanja i ponudi znanje o širokim temama, jer se uglavnom bavi specijaliziranjem određenih oblasti. Samim tim, često je pristrasna i nije u mogućnosti da pruži šиру sliku zbivanja. Uz to, često nudi tehnički složene odgovore koji nijesu lako razumljivi široj publici, pa je zadatak novinara da, u razgovoru sa članovima akademске zajednice pojednostavite informacije koje dolaze od njih. .

S druge strane, kada se radi o međunarodnim krizama, novinari mogu da se okrenu **think tank-ovima**: istraživačkim tijelima koja se bave analizom društvenih i političkih pitanja. Think tank-ovi zapošljavaju stručnjake, nude pravovremene i relevantne izvještaje i često su voljni da sarađuju sa medijima. Međutim, ovakva istraživačka tijela obično imaju određene ideološke ciljeve, i samim tim nijesu politički nepristrasna.

Nevladine organizacije (NVO) su odlični izvori za izvještavanje o krizama zato što rade direktno sa pogodjenom populacijom. Kao i think tank-ovi, nevladine organizacije mogu imati određenu političku agendu, što posao novinara čini utoliko izazovnjim.

Političari spadaju u netradicionalne izvore informacija u kriznim situacijama, imajući u vidu da zbog prirode svog posla, ne mogu biti primaran izvor informacija. Političari svojim djelovanjem mogu uticati na objektivnost izvještavanja, zbog čega je neophodno da novinari radi obezbeđivanja tačnosti informacija, provjere njihove tvrdnje kod drugih stručnjaka.

Za izvještavanje koje zahtijeva detaljan uvid u zakonodavni sistem, preporučuje se saradnja sa **advokatima za ljudska prava**.

Finalno, izdvojena jesaradnja sa domaćim i međunarodnim **humanitarnim organizacijama**. Novinari imaju mogućnost da upute građane na pomoć i podršku ovih organizacija, uz obavezan oprez zbog mogućih manipulacija informacijama u svrhu promocije ili prikupljanja donacija. Neke od istaknutih humanitarnih organizacija su: Međunarodna federacija društava Crvenog krsta i Crvenog polumjeseca, Kancelarija UN za koordinaciju humanitarnih poslova (OCHA), Ljekari bez granica²³ i Međunarodni medicinski korpus²⁴ (International Centre for Migration Policy Development, 2021).

Intervjuisani novinari i novinarke ukazali su na to da se u netradicionalne izvore informacija ubrajaju i **drugi mediji**. To, naravno, povlači određena ograničenja:

„Odnosno, evo konkretno dešavalо se da smo u uključenju uživo... na primjer kolege iz novine su objavile bile to jutro da je bačen molotovljev koktel na policiju, naš reporter to tamo nije bio i onda je on to u uključenju uživo rekao da – mi to nijesmo vidjeli, iako su oni to objavili, mi to nijesmo vidjeli. (...) Ako naš novinar kaže: – ne, nije bilo tako – mi nećemo to objaviti ili ćemo reći taj i taj medij je rekao da je bilo tako, ali mi saznajemo da se desilo nešto drugo. Tako da smatram da je to i najbolji način jer se prvenstveno treba osloniti na svoje novinare koji su tamo i na to što oni čuju i vide.” (Intervju sa novinarima/kama).

„Zato što se ljudi informišu preko medija, a onda i mi na neki način.” (Intervju sa novinarima/kama).

Vražno je istaći da neki novinari praktikuju čitanje komentara na izvještajima, štopodrazumijeva da iste ne koriste kao izvore informacija u punom smislu te riječi, već kao trag za dalje izvještavanje (Intervju sa novinarima/kama).

4.3.1 Glasine kao izvor informacija

Internjuz, neprofitna organizacija za podršku medija, koja djeluje u više od 100 zemalja, objavila je metodologiju za praćenje glasina: „*Upravljanje dezinformacijama u humanitarnom kontekstu*”. Metodologija je podijeljena na tri dijela: prvi dio obrađuje kontekst upotrebe glasina, drugi dio

²³ Doctors without borders.

²⁴ International Medical Corps.

predstavlja relevantne studije slučaja, a treći dio sadrži smjernice o implementaciji Internjuz metodologije za praćenje glasina.²⁵ ²⁶

U prvom i drugom dijelu metodologije, glasina se definiše kao: „kvalitativna informacija dokumentovana iz prve ruke unutar zajednice, na jeziku koji se koristi unutar zajednice, koja sadrži što je moguće više relevantnih detalja” (Internjuz, (A) 2021).²⁷ Same po sebi, glasine ne mogu biti samostalan izvor informacija u kriznim situacijama, ali kao prethodno pomenuti komentari na online forumima, mogu biti ključni trag za sveobuhvatno izvještavanje. U trećem dijelu metodologije koji se bavi njenom implementacijom, fokusirali su se na strategije prikupljanja glasina, kreiranje baze podataka, stvaranje timova za primjenjivanje pomenute metodologije i na načine odgovaranja na glasine. U prilozima skoro svih poglavlja ponuđeni su primjeri terenskog iskustva. Internjuz naglašava potrebu za pažljivim i strateškim pristupom u prikupljanju i odgovaranju na glasine, sa ciljem očuvanja povjerenja unutar zajednica i minimiziranja negativnih posljedica dezinformacija.

Prvi korak u implementaciji metodologije podrazumijeva procjenu informacionog ekosistema - razumijevanje načina na koji zajednica komunicira i razmjenjuje informacije. Na temelju ove procjene grade se metode za prikupljanje glasina i dijeljenja odgovora na iste. Ovaj postupak zahtijeva uključivanje svih djelova zajednice, sa posebnim akcentom na marginalizovanim grupama koje često nemaju pristup istim kanalima komunikacije. Upravo iz tog razloga, podstiče se upotreba različitih kanala za komunikaciju kako bi relevantne informacije dostigle što širi krug populacije. To implicira prilagođavanje komunikacionih metoda potrebama specifičnih grupa, uz redovnu i kontinuiranu provjeru prikupljenih podataka, kako bi svi djelovi zajednice bili zastupljeni na adekvatan način.

Ovaj postupak se oslanja na **prioritizaciju glasina** koja se vrši putem analize glasina na osnovu njihove vjerovatnoće da budu prihvaćene kao istinite u zajednici, ali i na osnovu potencijalnog negativnog uticaja koji mogu imati na nju. Internjuz ukazuje da se posebna pažnja mora posvetiti glasinama koje mogu izazvati nepovjerenje u institucije, promovisati nasilje ili ugroziti bezbjednost zajednice i humanitarnih radnika.

Govoreći o metodama koje se mogu primijeniti sa ciljem prikupljanja glasina, **Internjuz** ukazuje na sljedeće:

- Lice u lice: prikupljanjem informacija na ovaj način, pridobija se povjerenje zajednice (znaju kako izgleda osoba koja zahtijeva informacije od njih, kakve je naravi i kako se ponaša). (Ne)pisano je pravilo da su nestrukturisani i neformalni razgovori najbolji način da se efikasno iskoristi ovaj pristup.
- SMS: Praćen javnim apelom zajednici da na određeni, pamtljiv i kratak SMS kod šalju informacije koje smatraju relevantnim;
- Kontaktiranje lokalnih medija;

²⁵ Internews, *Managing Misinformation in a Humanitarian Context: Rumour Tracking Methodology – Part I: Context, Part II: Case Study*, (A) 2021. Preuzeto sa: https://internews.org/wp-content/uploads/2021/02/Rumor_Tracking_Mods_1_2_Context-Case-Studies.pdf.

²⁶ Internews, *Managing Misinformation in a Humanitarian Context: Rumour Tracking Methodology – Part III: How To Guide*, (B) 2021. Preuzeto sa: [Managing Misinformation in a Humanitarian Context | Internews](#).

²⁷ “...as a qualitative piece of information documented from a first-hand source within the community, in the language of the community, and preserved in as much relevant detail as possible.” Internews, *Managing Misinformation in a Humanitarian Context: Rumour Tracking Methodology – Part I: Context, Part II: Case Study*, (A) 2021, str. 12.

- Praćenje radio stanica;
- Praćenje društvenih mreža;
- Stupanje u kontakt sa osobljem na terenu, volonterima i predstavnicima zajednica: oni komuniciraju sa širokim spektrom članova zajednice i često su već pouzdani izvori informacija (Internjuz, (B) 2021).

Osim što novinari mogu koristiti glasine kao trag za sveobuhvatno, kontekstualno izvještavanje, oni snose odgovornost da na istražene glasine daju neku vrstu odgovora kako bi spriječili širenje konfuzije i panike koja nastaje kao proizvod loših informacija. Vodič detaljno razmatra rizike u odgovaranju na glasine, sa naglaskom na pronalaženje ravnoteže **između pružanja informacija i rizika od nemamjernog širenja glasina**. U nekim slučajevima, direktno odbacivanje glasine može doprinijeti njenom širenju, pa je važno koristiti odgovore koji nijesu defanzivni ili reaktivni, već koji uzimaju u obzir razloge zbog kojih ljudi vjeruju u te glasine. Dodatno, dio sadržaja posvećen je identifikaciji ključnih aktera koji mogu pružiti pouzdane informacije potrebne za efikasno odgovaranje na glasine unutar zajednice - fokus je na izgradnji povjerenja i direktne komunikacije kako bi se osigurala tačnost i relevantnost informacija koje se dijele sa zajednicom.

Zajednica je prvi i najvažniji izvor informacija. Kada su glasine povezane sa politikom, uslugama ili djelovanjima vlade, potrebno je obratiti se **njihovim predstavnicima**. Međutim, vlada često koristi centralizovan i tradicionalan pristup u pružanju informacija, što može otežati saradnju. Svakako, novinari ne bi trebalo da se oslanjaju striktno na državne zvaničnike. Kako bi dobili specifične i lokalizovane informacije, potrebno je da izgrade direktne odnose sa partnerima na terenu.

Humanitarni partneri predstavljaju još jednu ključnu grupu, ali vodič upozorava na to da se komunikaciona odjeljenja ovih organizacija često više fokusiraju na spoljnu komunikaciju i promociju, nego na brzo provjeravanje činjenica. **Organizacije civilnog društva i druge zajedničke organizacije** su takođe istaknute kao dragocjeni izvori informacija za praćenje glasina. Organizacije civilnog društva imaju obavezu da konstantno upozoravaju državne organe i vode brigu da postupaju na adekvatan način (npr. insistiranje i rad na transparentnosti politike i političkih procedura kroz istraživanje vladinih zakonodavnih izmjena i njihovog uticaja na zajednicu). Ovakve organizacije mogu se pokazati kao nezavisni i kvalitetan izvor glasina i informacija (Internjuz, (B) 2021).

Iz intervjuja sa novinarima/kama izdvojen je primjer korišćenja glasina pronađenih na društvenim mrežama tokom izvještavanja o pandemiji COVID-19:

„Uglavnom bio je jedan komentar na tom profilu, u vrijeme kovida, čovjeka koji za sebe tvrdi da je u toj priči, da ima iskustva, da ima znanje i da nama prikazuje potpuno pogrešne podatke odnosno da Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji naš Institut za javno zdravlje daje pogrešne podatke i čovjek u tom svom komentaru postavi linkove kao mjesto gdje vi možete da provjerite to o čemu on govori. I u tom dijelu su vam društvene mreže odlične jer sam ja recimo uzela to, izgubila sam nekih dva dana sve tražeći jer mi je ta materija potpuno nepoznata, ne znam koji su stepeni. Našla sam link, ali od toga linka onda morate dalje da idete, pa da tražite, ali oču da vam kažem koliko su korisni nekad takvi komentari jer vam daju negdje putokaz za neku priču. I u tom dijelu svi koji se bave ovim poslom mogu da nađu informaciju od toga kad je pukla cijev neka vodovodna, da se jave ljudi iz te ulice pa kažu da je pukla i prošle nedjelje i pretprošle pa da niko nije reagovao, pa je sve potopljeno.” (Intervjui sa novinarima/kama).

4.3.2 Open source informisanje

Netradicionalni pristup prikupljanju informacija (ili glasina) u kriznim situacijama, novitet 21. vijeka, je open source informisanje. Ono podrazumijeva istraživanje, analizu i upotrebu informacija otvorenog tipa - informacije su dostupne svima putem Interneta (Google, Facebook, Youtube, Instagram, Reddit, X itd).. Govoreći o širini uticaja i dosega koji društvene mreže imaju danas, dovoljno je pomenuti Arapsko proljeće. Pretraga, prikupljanje i verifikacija izvora informacija otvorenog tipa postali su neodvojivi od rada na razvijanju izvora, obezbjeđivanju povjerljivih informacija i drugih istraživačkih taktika.

„*Verifikacioni priručnik za istraživačko novinarstvo*“ Evropskog centra za novinarstvo bavi se i specijalizovanim online alatima i načinima otkrivanja izvora čija se pouzdanost mora provjeriti.²⁸

4.4 Kriterijumi za procjenu kredibilnosti izvora

„Ako ti majka kaže da te voli, provjeri to.“²⁹.

U srži verifikacije nalazi se pitanje: „*Kako to znaš?*“. Od suštinske je važnosti da novinari postavljaju ovo pitanje svojim izvorima, potom i urednici svojim novinarima. Začarani krug se nastavlja - novinari i urednici bi trebalo da u trećem licu postavljaju pitanje koje se odnosi na izvore koje ne mogu direktno da pitaju: „*Kako oni to znaju?*“.

Proces verifikacije oslanja se na sljedeće faktore:

1. Snalažljivost, upornost, skepticizam i vještinu osobe koja verifikuje;
2. Znanje, pouzdanost i iskrenost izvora;
3. Raznovrsnost izvora koje novinar može pronaći i ubijediti ih da podijele informacije;
4. Dokumentaciju (Evropski centar za novinarstvo, 2014).

Pitanje procjene kredibilnosti izvora usmjeren je ka verifikaciji online izvora informacija. Kako veliki dio populacije ostavlja opsežne digitalne tragove kojima mogu pristupiti i lica koja ne rade na polju kompjuterskih nauka, tako se otvara mogućnost upotrebe raznolikih pristupa ocjenjivanju kredibiliteta digitalnih izvora.

Slijede neka od osnovnih pitanja koja bi novinari trebalo da postave o izvoru, kako bi donijeli sud o njegovoj pouzdanosti:

- Ko je objavio informaciju? Idealno bi bilo pronaći primarni izvor, odnosno onaj izvor koji stoji iza sadržaja. Identifikacija primarnih izvora može biti teška, ali je korisna za bolju verifikaciju;
- Potrebno je obratiti pažnju na objavljeni sadržaj: Šta to može reći o izvoru? Preporučljivo je provjeriti aktivnost izvora na mreži tako što će biti provjeroeno sa kim su izvori povezani (odnosno koga prate, ko su njihovi pratnici);
- Da li postoji mogućnost da je sadržaj objavljen, ali da nije proizveo izvor?

²⁸ European Journalism Centre, *Verification Handbook for Investigative Reporting*, (A) 2020. Preuzeto sa: [Verification Handbook 2](#).

²⁹ "If your mother says she loves you, check it out." European Journalism Centre, *Verification Handbook – An ultimate guideline on digital age sourcing for emergency coverage*, 2014, str. 16. Preuzeto sa: [Verification Handbook - PDF](#).

- Da li postoji mogućnost da je osoba koja stoji iza profila mogla biti na lokaciji na kojoj se događaj odvijao?
- Kada su u pitanju fotografije i video snimci: Da li je osoba koja je napravila sadržaj slučajni svjedok?
- Da li je moguće pronaći bilo kakve kontakt informacije? Preporučljivo je potražiti broj telefona ili e-mail adresu, kako bi se stupilo u kontakt sa izvorom ;
- Zašto je sadržaj objavljen? Razumijevanje motivacije izvora može biti veoma korisno za proces verifikacije.³⁰

„*Esencijalni vodič za verifikaciju internet informacija Prvog Nacrta*“ ističe neke od sljedećih savjeta:

- Pokušajte pronaći druge naloge povezane sa istim imenom/korisničkim imenom na drugim društvenim mrežama kako biste pronašli više informacija;
- Izvršite obrnutu pretragu fotografija (*Reverse image search*) sa njihovog profila;
- Ukoliko pronađete bilo kakvu vrstu kontakt informacija na njihovom profilu, provucite ih kroz Google pretraživač kako biste vidjeli da li su iste povezane sa nekim drugim profilima na društvenim mrežama;
- Potražite izvor na *LinkedIn*-u - to može pružiti odličan uvid u moguće motivacije iza objavljenog sadržaja (Urbani, 2019).

Sa tehnološkim napretkom, pitanje „*Ko je osoba iza profila?*“, postaje „*Da li je osoba iza profila?*“. Fokus se premješta na identifikaciju i istraživanje botova³¹ (njihovih različitih tipova) i drugih oblika neautentične aktivnosti na društvenim mrežama, kao i na strategije i tehnike koje se koriste za njihovo otkrivanje.

U literaturi se razlikuju: **a) zakazani botovi** koji redovno objavljaju sadržaj prema unaprijed određenom rasporedu, **b) botovi posmatrači** koji pasivno prikupljaju podatke bez aktivnog učešća i **c) botovi pojačivači** čija je funkcija amplifikacija sadržaja kako bi se vještački povećala vidljivost određenih tema ili društvenih naloga. Vodič za verifikaciju dezinformacija i medijskih manipulacija posebno naglašava identifikaciju i istraživanje botova kroz manuelne provjere poput analize profilne slike, šablonu korisničkog imena, aktivnosti naloga i šablonu objavljivanja. Ovi indikatori često otkrivaju botove kroz anomalije poput generičkih profilnih slika, automatski generisanih korisničkih imena i neprirodno visoke aktivnosti na novim nalozima. Međutim, metodologija identifikacije automatizovanih naloga je nesavršena; pa je s tim u vezi neophodno obratiti pažnju na sljedeće:

- Postoje dostupni alati za pronalaženje botova na mreži X. Treba, međutim, o imati u vidu da mnogi od tih alata kao mjeru za predviđanje da li je nalog automatizovan koriste postavljanje 50 objava dnevno. Problem je, međutim, što mnogi pravi X nalozi svakodnevno prevazilaze taj broj;
- Kada se posmatra aktivnost naloga, ona bi trebalo da uračuna tzv. *period tišine* kada osoba iza naloga spava, međutim, i to je nesavršen pristup zato što postoji opcija zakazivanja objave tokom tzv. *budnih* sati;

³⁰ Urbani, S., *First Draft's Essential Guide to Verifying online information*, First Draft, 2019. Preuzeto sa: [Verifying Online Information | First Draft News](#).

³¹ Autonomni program na internetu ili drugoj mreži koji može da komunicira sa sistemima ili korisnicima i izvršava automatizovane zadatke.

- Svakako, krajnji cilj nije spoznaja da li je nalog automatizovan ili nije, cilj je da istražiti da li se profil koristi za širenje dezinformacija.

Ukoliko je informacija o automatizaciji naloga stvarno od krucijalne važnosti za izvještavanje, novinari se uvijek mogu obratiti stručnjacima za detekciju botova i neautentičnu online aktivnost koji mogu pružiti uvide i alate za dublju analizu (Urbani 2019, Evropski centar za novinarstvo, (A) 2020).

„Mediji su prestali da budu kreatori informacija. Mediji su postali selektori informacija.” (Intervjui sa novinarima/kama).

U praksi crnogorskih novinara, ne postoje ni definisana procedura, nerijetko ni praksa, koje se odnose na dublju verifikaciju online sadržaja. Novinari navode da je to velikim dijelom zato što ne postoji osoblje koje bi moglo ispratiti takvu vrstu provjere svih nadolazećih informacija.

„Postoji nešto što se zove provjera vjerodostojnosti informacija, to je jedna disciplina koja je danas od presudne važnosti u novinarstvu. Nažalost u Crnoj Gori je malo koja redakcija koristi opet zbog nedostatka ljudi koji bi mogli time da se bave. To što ja vidim na Fejsbuku ili pronađem na internetu ima puno problema. Prvo ona mora da prođe kompletan jedan sistem, kako mi to zovemo koji smo se, je li, obrazovali po tom pitanju, sistem semafora prije nego što bi ta informacija mogla da bude plasirana čitaocima kao vjerodostojna. To što je neko nešto snimio ili neko nešto slikao prije svega zavisi od autora jer šta je bila namjera, zbog čega si ti to slikao.”
(Intervjui sa novinarima/kama).

„Radimo na tome, radimo na tome. Još recimo nemamo specijalizovane timove koji bi provjeravali da li je nešto AI, da li je vještačka inteligencija, da li su te fotografije prave ili ne, ali naši ljudi vrlo u posljednje vrijeme sve češće idu na takve obuke i onda znamo. Koristimo i neke sajtove koji se koriste za čekiranje takvih informacija. Aploudujete fotografiju recimo i onda vam taj sajt pokaže da li je to AI ili ne. Recimo to je jedna od stvari. Ili da li je video, mada s videom je to dosta teže i lako se to vidi.” (Intervjui sa novinarima/kama).

Intervjuisani novinari/ke ističu da se procjena kredibiliteta izvora koji se nalaze izvan društvenih mreža oslanja na iskustvo i medijsku pismenost. Neki od njih ukazuju na uobičajene procedure redakcija koje podrazumijevaju da se uvijek čekaju zvanične potvrde.

„Tu koristiš više vještina i sposobnosti koje počivaju na iskustvu, na poznavanju situacije šta bi moglo biti, šta jeste i onda se u skladu sa tim ponašaš, radiš trijažu informacija, mada treba sve provjeriti i ona koja izgleda nevjerojatno, dešavalо se da se pokaže tačnom.” (Intervjui sa novinarima/kama).

„Samo zvanične institucije kontaktiramo, Upravu policije i Klinički³², ako su neki ljudi uhapšeni, zašto su uhapšeni. Teško je doći do pravovremene informacije, da li je koliko ljudi povrijeđeno.”
(Intervjui sa novinarima/kama).

³² Klinički centar Crne Gore.

„Veza sa zvaničnim institucijama, da li je to Policija, da li je to Hitna, da li je to Vlada, da li je to, ne znam, ko god od zvaničnih institucija, to nam je prvo.” (Intervjui sa novinarima/kama).

S druge strane, kada govore o izvorima na društvenim mrežama, služe se samo informacijama koje dijele političari i javni funkcioneri na njihovim nalozima. Oni predstavljaju javni interes i samim tim su njihovi stavovi javni.

„.... pomaže kada su to objave sa zvaničnih profila crnogorskih institucija ili javnih funkcionera. Ako su oni podijelili vodimo se logikom da ne bi to trebalo da bude lažna informacija. Imamo puno profila na primjer tviter sa kojih se šeruju informacije koje su nam povod za istraživanje, a ne za objavu. Gdje ne čekamo zvanične potvrde, to su objave javnih institucija i javnih funkcionera, jer oni predstavljaju javni interes.” (Intervjui sa novinarima/kama).

„Sa društvenih mreža treba koristiti, i mi koristimo, samo stavove lične važnih društveno političkih činilaca, jer ako su oni to objavili, oni stoje iza toga i smatramo da je važno obavijestiti gledaoce i građane o tome šta oni misle. Sa društvenih mreža se takođe ponekad mogu iskoristiti video snimci ili fotografije, ako ukazuju na neku stvar koja nije zabilježena, koju nijesu mediji zabilježili sami na nekom događaju. Sve ostalo, a to su pojedinačni i lični komentari ili navodne informacije koje korisnici ostavljaju o nekom događaju, ne treba koristiti i mi ih ne koristimo jer sve te informacije su po mom mišljenju subjektivne, sadrže njihove subjektivne stavove i to nije posao medija da se na taj način oslanjaju na izvore.” (Intervjui sa novinarima/kama).

Dodatno, iz intervjeta sa novinarima/kama jasno se vidi da je utemeljena praksa upotrebe dva ili više izvora pri ocjenjivanju kredibiliteta istog:

„Negdje se oslanjamo na izvore koje imamo, provjerimo ih jer uvijek to nije jedan izvor, kad je u pitanju politika to su 3–4 izvora pa kad vam se poklope kockice shvatite da je to to. Tako da na taj način pokušavamo dok ne dobijemo potvrdu barem od dva izvora, trudimo se da ne idemo sa informacijom.” (Intervjui sa novinarima/kama).

„Više izvora, negdje najmanje tri bi bilo idealno da imate.” (Intervjui sa novinarima/kama).

„Trudimo se da provjerimo na više izvora. To je ono što bi negdje trebala da bude medijska pismenost. Ja kad danas isto radim informaciju običnu, a ne u tim varijantama, pročitam sve medije, pogledam sve medije. I one za koje možda nikad ga u životu nisam prenijela i neću ga prenijeti ili jesam, ali razumijete pogledate i saberete činjenice i vidite o čemu se radi.” (Intervjui sa novinarima/kama).

4.5 Navođenje izvora i citiranje

„Izvori su temelj vaše priče. Ako su vam izvori dobro organizovani, priča će se sama napisati.”³³

³³ "Sources are the building blocks of your story. Get your sources lined up well and the story will write itself." Institute for War and Peace reporting, *Reporting for change: a handbook for local journalists in crisis areas*, 2004, str. 62. Preuzeto sa: [reporting for change: a handbook for local journalists in crisis areas](#).

Prvi korak u svakom izvještavanju je planiranje u skladu sa mogućim relevantnim izvorima, što podrazumijeva da se vijest razloži na najjednostavnije fragmente i da se utvrde ključni ljudski izvori, dokumenti, svjedočanstva i ostali izvori neophodni za zamišljeni izvještaj.

Zlatno pravilo novinarstva je **pravilo dva izvora**. Svaku vijest bi trebalo da potvrde najmanje dva pouzdana i nezavisna izvora, što podrazumijeva da jedan izvor nije dobio informacije od drugog, odnosno da ta dva izvora nijesu dobila informaciju od identičnog trećeg izvora. Idealno je kada vijest ima dva ili više takvih izvora.

Izvori pomenuti u izvještavanju moraju biti identifikovani tako da čitaoci mogu samostalno donijeti sud o vjerodostojnosti predstavljenih informacija. Novinar ima obavezu da jasno objasni osnove stručnosti izvora, ali i potencijalne tačke sukoba ili pristrasnosti. U društvenim sistemima u kojima vlast uživa legitimitet, dobar izvor može biti lice zaposleno u državnoj instituciji. Osim toga, snažan izvor može biti i novinar ili pouzdani svjedok koji je prisustvovao događaju.

Novinar mora u tekstu jasno da naznači ukoliko njegov izvor pripada nekoj interesnoj grupi ili joj je na bilo koji način blizak. Ukoliko se radi o izvoru svjedoku koji je lično učestvovao u događaju, samim tim što je učesnik ne može se predstaviti kao svjedok u tekstu.

Navođenje izvora nije neophodno u situacijama kada se govori o nekoj opštepoznatoj činjenici, koja nije sporna. **Institut za izvještavanje o ratu i miru**, poziva na oprez prilikom odabira ovih činjenica, posebno ako su istorijskog karaktera. Ukazuje se i na lijenu i nejasnu praksu upotrebljavanja pasivnih izvora: izrazi kao što su „smatra se”, „vjeruje se”, neprihvatljivi su naročito u međunarodnom izvještavanju. S druge strane, ukoliko se koriste posredni izvori, neophodno je uvrstiti dodatne izvore i/ili druge metode kojima bi se potvrdile podijeljene informacije.

Kada se radi o anonimnim izvorima, novinar mora biti siguran u vjerodostojnost i pouzdanost izvora i njegovih informacija. Ako izvor ne želi da bude identifikovan u tekstu, potrebno je jasno objasniti razloge za anonimnost. Upotreba online izvora podrazumijeva detaljnu provjeru informacija, fotografija ili drugih sadržaja koje novinar namjerava da upotrijebi u reportaži. Ukoliko to nije moguće, novinar mora jasno naglasiti taj nedostatak.

Izvori bi trebalo da budu blizu početka svake priče, ali njihova tačna lokacija zavisi od prirode same informacije. Ukoliko je informacija visoko kontroverzna, tajna, ako je optužba, izvor mora biti naveden odmah na početku teksta, kako bi čitaoci jasno vidjeli gdje je novinar dobio relevantne informacije. U svakom drugom slučaju, nije neophodno da izvor bude istaknut u prvom pasusu. Uz navođenje izvora, kako bi se obezbijedio pun kontekst, trebalo bi pružiti i informacije o tome kako i gdje su informacije pronađene ili dobijene (Institut za izvještavanje o ratu i miru, 2004).

„Citati su poput začina u hrani: obogaćuju ukus i daju osećaj prisustva. Ali, postoji i opasnost. Previše citata može učiniti vašu priču zbrkom nejasnih glasova.”³⁴

³⁴ "Quotations are like seasoning on food: they spice up the flavour and add the feeling of being there. But there are also dangers. Too many quotes, and your story can become a jumble of indistinguishable voices." . Institute for War and Peace reporting, *Reporting for change: a handbook for local journalists in crisis areas*, 2004, str. 103. Preuzeto sa: [reporting for change: a handbook for local journalists in crisis areas](http://www.iwpr.org/-/reporting-for-change-a-handbook-for-local-journalists-in-crisis-areas).

Postoje dvije vrste citata: **direktni i indirektni**.

1. Direktni citati:

Prednost upotrebe direktnih citata jeste taj što ostavljaju na čitaoce veći utisak, ali i jasno prenose stavove i izjave. Idealni su za izvještavanje o dramatičnim i neobičnim slučajevima. Direktni citati moraju biti u potpunosti tačni - svaka njihova izmjena predstavlja kršenje novinarske etike.

2. Indirektni citati:

Indirektni citati dozvoljavaju određeni stepen fleksibilnosti i omogućavaju sažimanje i preuređivanje informacija, što može doprinijeti čitljivosti i preglednosti teksta. Od izuzetne je važnosti, međutim, da značenje koje indirektni citati prenose ne bude iskrivljeno. Kako bi citati zadržali kredibilnost, novinarima se preporučuje da objasne svoju metodologiju provjere citata izvorima. Ukoliko citat ne može biti precizno uklopljen bez promjene značenja, treba koristiti indirektni govor.

Za duža ili svakodnevna izvještavanja preporučuje se kombinacija direktnih i indirektnih citata.

Kako bi bili sigurni u tačnost svojih citata, novinari često prave bilješke ili koriste diktafone. Upotreba diktafona, međutim, može ometati intimnost razgovora, dok vođenje bilješki može uticati na dinamiku intervjeta. Kako bi se izbjegao, ili makar ublažio uticaj ovih izazova, novinarima se preporučuje učenje stenografije (Institut za izvještavanje o ratu i miru, 2004).

5. VERIFIKACIJA PODATAKA

5.1 Tehnike i alati za provjeru podataka

U izvještavanju ne postoje apsolutno pouzdani izvori: „Prvo pravilo je: preispituj sve, i svakoga.”³⁵

U nastavku su opisani ključni aspekti verifikacije sadržaja na internetu i strategije za efikasno istraživanje, uz naglasak na prepoznavanje i izbjegavanje zamki koje mogu otežati ili ometati proces verifikacije.

Novinari moraju izgraditi senzibilitet za proces verifikacije, što podrazumijeva i intuiciju koja će staviti do znanja kada je potrebno stati. Prekomjerna upuštanja u izuzetno detaljna istraživanja mogu biti samo gubljenje vremena, posebno u ambijentu u kom se medejske kuće takmiče koja će brže iznijeti određenu vijest. Ukoliko novinar provjerava da li je određeni sadržaj obmanjujuće prirode, prvo bi trebalo da procijeni domet koji taj sadržaj zapravo ima. Kvantifikovanje dometa je komplikovan zadatak, ali neophodno je makar pokušati napraviti i uređiti sistem za provjeru dometa online informacija (uobičajeni postupak je analiza broja lajkova, pregleda, komentara i podjela). Nekada se stvari čine mnogo važnijima nego što to zapravo jesu. Istraživanja pokazuju da čak i

³⁵ “The first rule is to question everything and everyone.” European Journalism Centre, *Verification Handbook for Investigative Reporting*, (A) 2020, str. 24. Preuzeto sa: [Verification Handbook 2](#).

izvještavanje o dezinformacijama i njihovo demantovanje, u određenim okolnostima može učvrstiti lažne informacije u umovima ljudi kroz prosto izlaganje sadržaju.

Neki od osnovnih principa verifikacije za novinare jesu:

- Uspostavljanje plana i procedure za verifikaciju mora biti odraćeno prije nastupanja kriznih situacija - kada one nastupe, nema vremena za ovaj korak;
- Proces verifikacije zavisi od informacija i prilagođava im se;
- Kada se izvještava o temama koje zahtijevaju razumijevanje vjerskih, etničkih ili kulturnih složenosti, nužno je postaviti pitanje: „*Da li znam dovoljno o ovome da bih izvršio verifikaciju?*“.

Od savjeta za novinare o optimizaciji cjelokupnog procesa verifikacije podataka, izdvojeni su sljedeći:

- Preporučuje se pravljenje snimaka ekrana (*screenshot*), svih relevantnih informacija u slučaju da dođe do promjene ili uklanjanja sadržaja;
- Kako bi se provjerile informacije, i eventualno otkrile nove, preporučuje se direktna komunikacija sa izvorima putem telefona ili e-maila;
- „*Kutija za alat*“: Novinarima se savjetuje uspostavljanje sistematizovanog pristupa za obilježavanje korisnih alata i sajtova - jedan od najvećih izazova može biti samo pamćenje svih alata koje imaju na raspolaganju (Evropski centar za novinarstvo, (A) 2020, Evropski centar za novinarstvo, 2014, Urbani, 2019).

Na kraju krajeva, novinarima se savjetuje da uvijek stupe u direktan kontakt sa svojim izvorima kako bi dobili dodatne informacije i razjasnili nedoumice koje imaju o sadržaju koji analiziraju.

U cilju obezbjeđivanja tačnosti i kredibiliteta medijskog sadržaja, novinari koriste različite pristupe i metode, među kojima se pojedine fokusiraju na identifikaciji datuma i lokacije objavljenog materijala, kao i na fotografije.

1. Verifikacija datuma

- Provjera vremenskih uslova: prilikom korišćenja istorijskih podataka za upoređivanje sa uslovima prikazanim u sadržaju mogu biti od koristi alati poput programa **Wolfram Alpha**;
- Upotreba izvještaja drugih novinara za potvrdu značajnih događaja na specifičnim datumima pomaže u verifikaciji vremenskih okvira i detalja sadržaja;
- Upotreba alata za pretrage fotografija i videa: pronalaženje ranijih verzija sadržaja ili sličnih događaja (pomoću alata kao što su *Google Reverse Image Search* i *Tineye*). Kako bi se sprovedla adekvatna analiza, novinari se moraju upoznati sa svojstvima individualnih društvenih mreža. Svaka objava na društvenim mrežama ima svoj vremenski pečat (*timestamp*), međutim, on samo pruža podatke o tome kada je sadržaj objavljen, ne i kada je snimljen, što bi bilo značajnije za pouzdaniju verifikaciju. *FirstDraft* u svom vodiču nudi pregled informacija o vremenskim pečatima različitih društvenih mreža (npr. YouTube koristi pacifičko standardno vrijeme);

- Elementi na fotografijama i video zapisima, kao što su satovi i televizijski ekrani, mogu ukazivati na specifične datume i preciznije vrijeme kreiranja sadržaja.³⁶ ³⁷

2. Verifikacija lokacije

- Provjera da li sadržaj uključuje automatske geolokacijske podatke (premda se ovi podaci ne mogu uvijek smatrati pouzdanim);
- Korišćenje satelitskih snimaka za upoređivanje referentnih tačaka, kao što su natpisi, pejzaži i znamenitosti;
- Utvrđivanje lokacije na osnovu dostupnih podataka o odjevnim komadima;
- Upotreba programa **Google Street View** i **Google Maps** za vizuelnu verifikaciju i upoređivanje sa geolociranim fotografijama;
- Upotreba programa **Google Earth** i **Wikimapia** za pregled istorijskih slika i identifikaciju znamenitosti, uz analizu vremenskih uslova i drugih karakteristika lokacije (Urbani, 2019, Evropski centar za novinarstvo, (B) 2020).

3. Verifikacija fotografije

- Vodići za verifikaciju podataka podstiču novinare da pokušaju usvojiti perspektivu osobe koja je napravila fotografije, a potom i da postave sebi pitanja, poput: „*Ko su ljudi na fotografijama?*”, i „*Gdje se oni nalaze?*”. Novinari bi trebalo da naprave procjenu da li fotografije (ili video materijali) odgovaraju kontekstu u koji su stavljeni i da li su svi detalji na njima koherentni. Upotrebom alata kao što su *Photoshop*, *Forensics.com* i *Findexif.com*, novinari mogu provjeriti da li fotografija sadrži EXIF podatke (metapodatke) o datumu fotografisanja, modelu foto-aparata i dimenzijama originalne fotografije, zatim i pažljivo procijeniti pronađene podatke, naročito zato što podaci o vremenu fotografisanja, na primjer, mogu biti konfigurisani na osnovna podešavanja proizvođača. Društvene mreže kao što su *X*, *Facebook* i *Instagram*, uklanjuju većinu metapodataka sa objavljenih sadržaja. U tom slučaju, za identifikaciju GPS podataka preporučuje se upotreba **Geofeedia** i **Ban.jo**.
- S druge strane, polazna tačka procjene kredibiliteta video materijala jeste analiza jezika koji se u videu koristi - povezivanje jezika sa lokacijom, analiza akcenata i dijalekata. Sljedeći korak je provjera opisa objavljenog videa i ukoliko ga ima, analiza logoa. Jedan od načina verifikacije video sadržaja podrazumijeva evaluaciju kvaliteta videa i njegovog formatiranja: ukoliko želite da provjerite da li je video snimljen mobilnim telefonom, pogledajte da li sadrži oznake kao što je „*Uploaded via YouTube Capture*”.
- Kako bi sintetički mediji bili efikasno identifikovani i analizirani, novinari i istraživači prvenstveno moraju obratiti pažnju na **vidljive greške** u sintetičkim medijskim formatima, kao što su distorzije lica, nedostatak detalja ili neprirodni pokreti. Besplatni alati koji mogu pomoći u tome su:

1. **FotoForensics**: analiza grešaka na fotografijama;

³⁶ Urbani, S., *First Draft's Essential Guide to Verifying online information*, First Draft, 2019. Preuzeto sa: [Verifying Online Information | First Draft News](#).

³⁷ European Journalism Centre, *Verification Handbook for Disinformation and Media Manipulation*, (B) 2020. Preuzeto sa: [Verification Handbook](#).

2. **Forensically**: otkrivanje kloniranja i analiza metapodataka;
 3. **InVID**: analiza video zapisa i fotografija;
 4. **Reveal Image Verification Assistant**: otkrivanje manipulacija na fotografijama i analiza metapodataka;
 5. **Ghiro**: open-source alat za digitalnu forenziku (Evropski centar za novinarstvo, (B) 2020).
- Literatura upućuje i na sljedeće programe:
1. **Google Reverse Image Search** - Alatka koja omogućava pretragu fotografije unazad kako bi se utvrdilo da li je slika prethodno korišćena na internetu i, ukoliko jeste, gdje je prvobitno objavljena.
 2. **TinEye** - Alatka slična prethodnoj, takođe omogućava pretragu slike unazad kako bi se pronašle druge instance iste slike na internetu, pomažući u identifikaciji izvora i provjere autentičnosti sadržaja.
 3. **JPEGSnoop**: Besplatna aplikacija za Windows koja može otkriti da li je slika uređivana. Uprkos svom nazivu, može otvoriti AVI, DNG, PDF, THM i ugrađene JPEG datoteke. Takođe pruža metapodatke kao što su datum, tip foto aparata, podešavanja objektiva, itd. (Evropski centar za novinarstvo, 2014).

Uzimajući u obzir složenost postupka verifikovanja podataka, nesumnjivo je da je za adekvatnu pripremu redakcija za izvještavanje u kriznim situacijama neophodna formalna obuka osoblja i sa pristupom centralizovanom sistemu za provjeru podataka kroz unaprijed utvrđen set alata i metoda procjenjivanja. Dodatno, u pripremi se može pokazati korisnom izgradnja mreže pouzdanih izvora (liste izvora sa kojima redakcija ima kontinuiranu komunikaciju) (Evropski centar za novinarstvo, 2014).

5.2 Identifikacija fake news / lažnih vijesti

U svom priručniku za medijsku edukaciju i trening „Novinarstvo, lažne vijesti i dezinformacije”, UNESCO ukazuje na *informacijski poremećaj*, fenomen 21. vijeka. Medijska konvergencija dovela je do toga da novinari moraju proizvoditi sadržaj za više platformi istovremeno, što dodatno smanjuje vremenski okvir za proaktivno izvještavanje. U nedostatku vremena i osoblja, novinari često sami uređuju i objavljaju svoj sadržaj bez adekvatne verifikacije podataka, što dodatno povećava rizik od grešaka. Rok za objavljivanje vijesti je uvijek *odmah*, što doprinosi stvaranju dodatnog pritiska i povećava mogućnost za eventualne propuste. Objavljivanje na društvenim mrežama je postalo uobičajena praksa, pri čemu se može primijetiti zastupljenost oslanjanja medija na pojednostavljenu analitiku podataka: fokusiranje na broj klikova, umjesto na kvalitetne indikatore poput vremena provedenog na stranici, što naravno utiče na kvalitet sadržaja. *Klikbejt* praksa, bliski srodnik senzacionalističkih naslova, služi se obmanjujućim naslovima za privlačenje klikova, i samim tim urušava povjerenje koje javnost ima u novinarstvo. Pokušaji postizanja viralnosti često ne idu u prilog kvalitetu i tačnosti izvještavanja. Ovo novo lice novinarstva, značajno umanjuje ulogu novinara kao zagovornika pluralizma i demokratije, što može imati dalekosežne posljedice po društvo i društvene sisteme.³⁸ Kako bi se izborili sa novonastalim izazovima i održali

³⁸ UNESCO, *Journalism, Fake news and Disinformation*, France, 2018. Preuzeto sa: [journalism-fake-news-disinformation_print-friendly_0.pdf \(archive.org\)](https://journalism-fake-news-disinformation_print-friendly_0.pdf (archive.org).).

povjerenje i kredibilitet, novinari se moraju prvo upoznati sa neprijateljem. Lažne vijesti ili dezinformacije nijesu novi fenomen, ali su svakako postale izraženije s pojavom digitalnih platformi.

Dezinformacije mogu biti podstaknute različitim motivima, bilo da su ekonomski, politički ili društvene prirode. Rizik od preoblikovanja informacija je izuzetno visok u periodima kriza. Posebno se ukazuje na potrebu kreiranja vijesti iz privatnih novinarskih izvora i ličnih utisaka, kako bi bile popunjene praznine i definisane interpretacije aktuelnih događaja, nasuprot čekanju da se informacije o kriznoj situaciji organski razviju.

Misinformacija: Informacije koje su netačne, ali nijesu kreirane sa namjerom da naude osobi, društvenoj grupi, organizaciji ili državi;

Dezinformacija: Informacije koje su netačne i namjerno su kreirane s ciljem da naude osobi, društvenoj grupi, organizaciji ili zemlji.

Vrste dezinformacija

- **Satira i parodija:** Oslonjene na humor i pretjerivanje ove informacije obično ne mogu prouzrokovati značajnu štetu. Najveći problem može nastati ukoliko se satirični sadržaj prikaže van konteksta kao provjerena i istinita informacija;
- **Obmanjujući sadržaj:** Primjenjivanjem tehnika kao što su djelimično citiranje i manipulacija statistikama, informacije mogu biti plasirane tako da oblikuju određene stavove ili percepcije čitalaca, te na taj način stvoriti specifične narative i lažnu predstavu o stvarnosti;
- **Imitatorski sadržaj:** U ovoj vrsti sadržaja se autentični izvor ili prepoznatljivi format, logo poznatih brendova ili organizacija, koriste uz lažan sadržaj kako bi se povećala njihova vjerodostojnost. Ova taktika koristi povjerenje u poznate izvore s ciljem obmane čitalaca.
- **Fabrikovani sadržaj:** Ovakav sadržaj podrazumijeva upotrebu izmišljenih priča, lažnih naloga na društvenim mrežama i duboke falsifikate (deep fakes) koji mogu prouzrokovati značajnu štetu. Kako bi se sadržaj predstavio kao istinit, nerijetko se pribjegava upotrebi vještačke inteligencije za stvaranje izmišljenog video i audio sadržaja;
- **Lažna povezanost:** Ova tehnika koristi senzacionalne slike ili naslove koji ne odgovaraju stvarnom sadržaju članka, često koristeći klikbejt pristup za privlačenje pažnje;
- **Lažni kontekst:** Ova vrsta dezinformacija uključuje korišćenje autentičnog sadržaja uz lažne kontekstualne informacije, što može dovesti do pogrešnog tumačenja;
- **Manipulisani sadržaj:** Odnosi se na manipulaciju autentičnim informacijama, kao što su slike ili video zapisi, kako bi se stvorio lažan narativ ili obmanjujući sadržaj.³⁹ ⁴⁰

Okvirni prikaz postupka verifikacije ostaje isti bez obzira na format sadržaja čiju autentičnost treba provjeriti (video, fotografija, online nalog itd.). Pri suočavanju sa izazovima lažnih informacija, novinari bi trebalo da se pridržavaju pet elemenata verifikacije:

³⁹ UNESCO, *Journalism, Fake news and Disinformation*, France, 2018. Preuzeto sa: [journalism fake news disinformation print friendly 0.pdf \(archive.org\)](https://unesco-journalism-fake-news-disinformation-print-friendly-0.pdf (archive.org).).

⁴⁰ Asian College of journalism, *Dis(Mis)information, a handbook for journalists*, India, 2020. Preuzeto sa: [English.pdf \(asianmedia.org.in\)](https://english.pdf (asianmedia.org.in).).

1. PORIJEKLO: Da li gledate u originalni nalog ili članak?
2. IZVOR: Ko je napravio fotografiju ili video snimak?
3. DATUM: Kada je sadržaj kreiran?
4. LOKACIJA: Gdje je sadržaj kreiran?
5. MOTIVACIJA: Zbog čega je sadržaj kreiran? (Urbani, 2019).

Verifikacija sadržaja će biti onoliko snažna i pouzdana koliko i znanje o individualnim stubovima verifikacije (Urbani, 2019). Tehnološki napredak omogućava kreiranje uvjerljivih lažnih sadržaja, što predstavlja izazov za verifikaciju informacija. Efikasno suočavanje s ovim izazovima zahtijeva od novinara razvoj vještina u oblasti medijske forenzike, kontinuirano usavršavanje metoda analize lažnih sadržaja i upotrebu naprednih alata za detekciju manipulacija.

Značajan izazov za novinare predstavlja *deepfake* tehnologija koja koristi napredne tehnike vještačke inteligencije za kreiranje oblika audiovizuelnih manipulacija, čime se podrazumijevaju simulacije lica, glasova i radnji pojedinaca i grupa. „*Priručnik za verifikaciju: dezinformacije i medijske manipulacije*”, **Evropskog centra za novinarstvo**⁴¹, u ovom kontekstu akcenat stavlja na proaktivni pristup u prepoznavanju potencijalne eksploracije novih digitalnih funkcija i usluga. Analiziranje motiva iza digitalnog sadržaja otvara prostor za identifikaciju mogućih ideoloških, političkih ili ekonomskih razloga za stvaranje i širenje manipulisanog sadržaja. Praćenje najnovijih tehnika koje koriste dezinformatori, kao i poznavanje mreža tih aktera, njihovih sadržaja i ponašanja, pomaže u identifikaciji strategija manipulacije i dezinformacija. U *deepfake* tehnologiju se ubrajaju:

1. Modifikacija sadržaja video zapisa dodavanjem ili uklanjanjem vizuelnih elemenata;
2. Mijenjanje pozadine sadržaja: npr. prilagođavanje vremenskih uslova;
3. Realistično prikazivanje facijalnih ekspresija i tjelesnih pokreta određenih osoba (obično političara, zbog široke dostupnosti njihovih videa i fotografija);
4. Modifikacija glasova;
5. Generisanje realističnih, ali potpuno izmišljenih fotografija, uključujući one koje prikazuju nepostojeće osobe;
6. Upotreba dubokih falsifikata za zamjenu lica u video sadržaju (Evropski centar za novinarstvo, (B) 2020).

Intervjuisani novinari istakli su važnost odgovornog postupanja u tim situacijama, što u njihovoj praksi podrazumijeva povlačenje vijesti i upućivanje izvinjenja javnosti (Intervui sa novinarima/kama).

6. UPOTREBA DRUŠTVENIH MREŽA

Pojavom društvenih mreža, njihovom svakodnevnom upotrebom i širokom rasprostranjenosću znatno je ubrzan proces izvještavanja i prikupljanja informacija, ali i omogućen pristup velikom broju izvora informacija. Uprkos tome što je zahvaljujući njima određeni aspekt novinarskog posla

⁴¹ European Journalism Centre, *Verification Handbook for Disinformation and Media Manipulation*, (B) 2020. Preuzeto sa: [Verification Handbook](#).

olakšan, novinari se suočavaju sa novim nizom problema koji priroda onlajn izvještavanja donosi sa sobom. Mediji moraju pronaći balans između njihovog prava na izvještavanje i odgovornosti da istim tim izvještavanjem ne ugroze javnost (svaki vid informacije preuzet sa društvenih mreža mora biti adekvatno verifikovan). Kako bi taj balans bio uspostavljen, od suštinske važnosti je da redakcije imaju timove koji će vršiti aktivni monitoring svih pristiglih informacija i vijesti, kako bi se zaštitili od izvještavanja o dezinformacijama (Azijsko-evropska fondacija, 2016, Ministarstvo zdravlja i socijalnih usluga Sjedinjenih Američkih Država).

Društvene mreže mogu imati značajnu ulogu na institucionalnom nivou, što potvrđuje publikacija NATO Grupe civilne zaštite zadužene za civilnu pripravnost: „*Praktični vodič za informisanje javnosti tokom krize*“.⁴² U navedenoj publikaciji je definisan postupak koji prati razvoj efikasne strategije na društvenim mrežama, sa posebnim naglaskom na pripremi i reakciji tokom kriznih situacija. Uprkos tome što njihove smjernice prevazilaze mogućnosti individualnog novinara, one mogu poslužiti medijskim kućama u razvijanju strategije za izvještavanje o kriznim situacijama koja se oslanja na upotrebu društvenih mreža.

Počevši od **planiranja i pripreme prije krize**, ističe se važnost povezivanja s publikom/javnošću i izgradnje povjerenja prije nastupanja krize. To se može ostvariti kontinuiranim prilagođavanjem medijskih i komunikacionih strategija, kao i obukom timova koji će biti spremni na hitno reagovanje.

Potom je dat osvrt na vrijednost **razumijevanja ciljne publike i definisanja ciljeva**. Naglašena je potreba za preciznim definisanjem ciljeva komunikacije i dubokim razumijevanjem demografskih i medijskih navika publike. Ovaj segment strategije uključuje slušanje i analiziranje razgovora na društvenim mrežama kako bi se identifikovali relevantni tonovi i teme koje su od značaja za publiku. Naglašena je potreba za korišćenjem adekvatnih resursa i alata za praćenje i reakciju na dezinformacije, kao i važnost dvosmjerne komunikacije na društvenim mrežama.

Dodatno, ukazuje se na potencijal društvenih mreža da budu alatka za **upravljanje kriznim situacijama**. Naglašava se važnost pripreme ključnih poruka i odgovora na potencijalne scenarije, kao i identifikacija stručnjaka i lidera zajednica koji mogu pomoći u kriznim komunikacijama.

Posljednja faza strategije podrazumijeva **evaluaciju i mjerjenje uspjeha**: Uključuje procjenu o tome koliko su napori na društvenim mrežama bili uspješni u ostvarivanju ciljeva, što je ključno za kontinuirano poboljšanje strategije (NATO Grupa civilne zaštite zadužene za civilnu pripravnost, 2017).

U skladu sa navedenim, treba naglasiti da iKomitet Savjeta Evrope za kulturu, nauku, obrazovanje i medije u svom izvještaju „Uloga medija u vrijeme kriza“⁴³ ističe neophodnost strukturiranog pristupa u upravljanju komunikacijom na društvenim mrežama, pri čemu su ključne uloge dodijeljene institucijama, stručnjacima, civilnom društvu i javnim medijima. Na taj način bi bila kreirana fleksibilna mreža koja bi mogla brzo da odgovori na informacione tokove prije, tokom i

⁴² NATO Civil Preparedness Civil Protection Group, *A Practical Guide to Public Information during a Crisis (Budapest Guidelines III)*, NATO, 2017. Preuzeto sa: [A Practical Guide to Public Information during a Crisis](#).

⁴³ Committee on Culture, Science, Education and Media of the Council of Europe, *The role of the media in times of crises*, Council of Europe, 2021. Preuzeto sa: [The role of the media in times of crises](#).

nakon krize, omogućavajući proučavanje i usmjeravanje internet dinamike (Komitet Savjeta Evrope za kulturu, nauku, obrazovanje i medije, 2021).

Iz ugla **Tehničke radne grupe za samoregulaciju OEBS-a**, pristup društvenim mrežama u izvještavanju odnosi se na upotrebu i analizu naloga političkih stranaka i kandidata na društvenim mrežama. To se može pokazati kao izuzetno korisno u kriznim situacijama, uzimajući u obzir to da su političke ličnosti neizostavni dio komunikacije sa javnim mnjenjem. Pristup se zasniva na **praćenju naloga stranaka i kandidata na društvenim mrežama**, što uključuje upoređivanje naloga političara sa njihovom političkom konkurenjom, praćenje popularnosti (rasta, pada ili nedostatka pratilaca) i analizu broja lajkova za konkretnе teme ili prijedloge. Pristup se produbljuje **istraživanjem veza naloga političkih kandidata sa drugim nalozima**, što može otkriti nesklad između onoga što kandidati javno govore i njihovih aktivnosti na društvenim mrežama, poput toga koga prate i šta lajkuju. Sličan postupak se preporučuje i za analizu naloga analitičara koji se predstavljaju kao *nezavisni*.⁴⁴

Drugačiji pristup upotrebi društvenih mreža u izvještavanju predstavljen je u publikaciji Evropskog centra za novinarstvo „*Priručnik za verifikaciju – dezinformacije i medijske manipulacije*“⁴⁵. Pristup se fokusira na istraživanje i praćenje online zajednica i digitalnih sadržaja, s posebnim naglaskom na **zatvorene Facebook grupe**, tehnike prikupljanja informacija i analizu digitalnih tragova.

Zatvorene Facebook grupe su sredine sa ograničenim pristupom koji zahtijeva odobrenje članova grupe koje često služe kao forumi za diskusije unutar zajednica sa sličnim interesima, što ih čini vrijednim izvorom za istraživačko novinarstvo.

Priručnik ističe vrijednost online linija za prijavu informacija, koje novinari mogu koristiti kao način direktnе komunikacije sa javnošću. Njihova efikasnost zavisi od načina na koji je linija predstavljena javnom mnjenju kao i od transparentnosti u vezi s načinom korišćenja dobijenih informacija. Linije za prijavu mogu biti korisne za praćenje trendova kao i za dublje istraživanje specifičnih tema (Evropski centar za novinarstvo, (B) 2020).

Uzimajući u obzir navedeno, ne može se zanemariti važnost pronalaženja balansa između prikupljanja informacija i održavanja etičkih standarda u novinarskoj praksi, posebno u digitalnom okruženju. Uprkos tome što ne postoje jasno definisana pisana pravila o izvještavanju u krizama i/ili upotrebi digitalnih platformi, novinari su dužni da poštuju etičke principe i uspostavljene profesionalne standarde i da na osnovu njih procijene da li je njihovo djelovanje u interesu javnosti.

U intervjuima sa novinarama primjetan je otklon ka upotrebi društvenih mreža u izvještavanju. Većina novinara oslanja se strogo na tradicionalne medije. Problemi koje su istakli u upotrebi društvenih mreža su sljedeći:

- Nepouzdano informacija:

„Novine, televizija i radio su i dalje jedina tri kredibilna oblika bavljenja novinarstvom. Portali, društvene mreže i ovo i ono to je sve jako lijepo, ali to je sadržaj koji je promjenjiv. Znači vi možete

⁴⁴ Jovičević, I., Jovović, M., Minić, Lj., Petričević, P., Spaić, A., Vujović, R., *Priručnik za izvještavanje medija tokom izborne kampanje*, OEBS, 2023. Preuzeto sa: <https://www.osce.org/files/f/documents/5/9/542964.pdf>.

⁴⁵ European Journalism Centre, *Verification Handbook for Disinformation and Media Manipulation*, (B) 2020. Preuzeto sa: [Verification Handbook](#).

u ovome momentu nešto da pročitate na nekom internet mediju, za tri minuta to više ne mora da znači da će da bude tamo.” (Intervjui sa novinarima/kama).

„Ali ja nemam vremena za društvene mreže u privatnom životu, a u poslovnom sve mogu da završim bez društvenih mreža, odmah da ti kažem. Tako da meni je milo što ljudi i dalje gledaju da su osnovni izvori informacija mediji. Pravi mediji, znači ljudi profesionalci koji se bave tim.” (Intervjui sa novinarima/kama).

- Zloupotreba anonimnosti:

„Pa probleme vidimo u društvenim mrežama najviše. Ne toliko u medijima koliko u društvenim mrežama, u komentarima, u toj dostupnosti ljudi da komentarišu sve i svakoga, a da sa druge strane sačuvaju svoj identitet tako što imaju neke lažne profile. Bar ima ljudi koji se ne kriju iza lažnih profila, ali prosto šire govor mržnje i to je možda najveći problem u Crnoj Gori što se tiče medija.” (Intervjui sa novinarima/kama).

- Nametanje tema za izvještavanje

„Ne želim da me neko pogrešno shvati, ali društvene mreže su užas za medijsko izvještavanje. Zato što ljudi se informišu preko medija, a onda i mi na neki način... Što mene recimo posebno nervira, posebno boli negdje vam nameću teme sa kojima trebate da se bavite. Razumijete, ako se desio neki nacionalni ili tako neki problem, jer ljudi ovdje vole da pričaju tu vrstu tema, govor mržnje i ako ga vi kao medij niste obradili zato što ne znam petnaest ljudi na društvenim mrežama misli da to treba, ona je to katastrofa, onda uzmu drvlje i kamenje po vama. To je recimo problem što nas društvene mreže oblikuju i govore nam kako treba da radimo i šta treba da radimo. Dosta novinara je krenulo u tom pravcu.” (Intervjui sa novinarima/kama).

- Neadekvatna praksa javnih funkcionera, političkih partija i državnih institucija

„Pa ja Vam kažem uveliko nas one oblikuju, kad kažem „nas“ mislim na crnogorske medije. Ponekad morate i vi da ih pratite htjeli to, ne htjeli. Ja imam problem ovo tvitovanje, ja još kažem Tviter, mislim X mreža, ovo što političari rade za mene je užasno. Ok, treba da budeš na X platformi, na Tviteru i da daješ neke informacije, ali ne možeš važne informacije, neke važne zakone i važne državne odluke, neke smjene i slično. Ne možeš da komuniciraš na taj način sa javnošću nikako. Meni je to užasno, meni je to baš problematično, a političarima to odgovara iako nisu svjesni da nemaju svi tviter, pa ako si tu nešto tvitnuo, pa su ga pročitali svi. Ali mi smo mediji krivi jer ne postoji solidarnost. Negdje smo pokušavali kada bismo mi bili solidarni i rekli: – Nećemo da ti objavimo informaciju koju si tvitnuo jer to zasluzuje pres konferenciju ili izjavu – onda bi taj političar razmislio da li bi to radio. Razumijete? Ne čitaju svi Tviter, ali mediji idu linijom manjeg otpora. Ono što je recimo meni isto katastrofa kad su u pitanju portali, saopštenja koja vam šalju političke partije i institucije. To vam bukvalno ide copy and paste. Maltene, pošto oni sad daju i naslov kad vam pošalju, maltene određeni mediji i naslov koji ti je dala ta institucija ili politička partija kopiraju. E to recimo ubija novinarstvo, to baš ubija novinarstvo.” (Intervjui sa novinarima/kama).

Svakako, neki od novinara prepoznaju potrebu da se novinarske prakse moraju mijenjati u skladu sa okruženjem, potrebama i tehnološkim napretkom. Neki od njih, društvene mreže koriste kao trag za potencijalnu vijest.

„Moje lično mišljenje je da društvene mreže veoma šteta novinarstvu, a i ukupnom društvu, ali naravno ja ne mogu ništa kad je cijeli svijet zaluđen društvenim mrežama i stoga se nekako treba tome prilagoditi. Treba nastojati da se društvene mreže iskoriste za što bolje izvještavanje, ali tu onda se mora biti veoma oprezan.” (Intervjui sa novinarima/kama).

„Moramo koristiti društvene mreže, to je neminovno. Vrijeme ide naprijed i prosto društvene mreže su stvarnost koju ne možemo da ignorišemo i trudimo se da se prilagodimo tome i u smislu našeg izvještavanja i da sami plasiramo sadržaj na društvenim mrežama koji će biti prijemčiv građanima i doprijeti do te neke populacije koja najviše koristi društvene mreže.” (Intervjui sa novinarima/kama).

„Kod nas je pravilo da su sadržaji sa društvenih mreža potencijalan trag, ako nešto vidim i procijenimo da je važno tragom toga krenemo, provjerimo, ako nema razloga za sumnju, mi ćemo to prenijeti, to je rijetko, uvjek uz dozvolu autora i ako bude tekst koji je vrijedan prenijeti. Slike i videa smo znali da koristimo, možeš da prepoznaješ mjesto, uzmemo, nerado, ali smo prinuđeni kao redakcija ne možemo da pokrijemo sve. (...) ima čitaocu koji znaju da smo deficitarni sa reporterima pa se onda čitaoci pretvore u reportere (...), ali to nam bude od koristi, neupitni su kao izvori, ali nekada nijesu u stanju da prepoznaju stvar, suštinu jer nijesu novinari.” (Intervjui sa novinarima/kama).

7. ETIKA IZVJEŠTAVANJA U KRIZNIM SITUACIJAMA

Kako bi izvještaji novinara bili napisani u interesu javnosti neophodno je pridržavati se osnovnih principa etike u novinarstvu.

- **Tačnost i pravednost u izvještavanju:**
Novinari moraju biti precizni, odgovorni i pošteni u prikupljanju i prenošenju informacija – brzina objavljivanja i format materijala ne smiju biti izgovor za greške;
Važno je verifikovati informacije, pružiti kontekst i jasno identifikovati izvore;
Novinari bi trebalo da se uzdrže od spekulacija, previše pojednostavljenih prikaza i stereotipizacije;
Ne postoji opravdanje za plagiranje, uvijek treba navesti izvore.
- **Minimiziranje štete:**
Novinari bi trebalo da pronađu ravnotežu između potrebe za informacijama i moguće štete ili nelagode koju informacije mogu prouzrokovati ljudima;
Važno je pokazati saosjećanje prema pogodenima, posebno ranjivim grupama, te izbjegavati diskriminaciju i stereotipe;
Neophodno je poštovati privatnost i dostojanstvo ljudi i pažljivo razmotriti posljedice objavljivanja ličnih informacija.
- **Nezavisnost i integritet:**
Novinari moraju izbjegavati sukobe interesa i odbijati poklone ili privilegije koje bi mogle ugroziti njihovu nepristrasnost, kompromitovati profesionalni integritet i žrtvovati kredibilitet izvještavanja.
- **Odgovornost i transparentnost:**

Novinari bi trebalo da budu u mogućnosti da javnosti pruže jasna objašnjenja za odluke koje su donijeli; Takođe, moraju preuzimati odgovornost za sopstveni rad i;
Napravljene greške bi trebalo brzo priznati i ispraviti, a neetičko ponašanje otkriti i o njemu izvijestiti;
Transparentnost u radu i objašnjavanje etičkih odluka je ključno za održavanje povjerenja u novinarstvo.⁴⁶

7.1 Brzina ili preciznost

U kriznim situacijama, novinari se suočavaju s jedinstvenim izazovima u pronalaženju balansa između brzine i preciznosti. Dok je brza objava informacija presudna za obavještavanje javnosti i omogućavanje donošenja odluka, tačnost i verifikacija ostaju od ključne važnosti za očuvanje integriteta i povjerenja u novinarstvo. U svakom slučaju, iako brzina može biti važna u kriznim situacijama, ne bi trebalo žrtvovati tačnost. U pristupanju ovom problemu, Rojtersov institut za studije novinarstva ukazuje na sljedeće:

- U kriznim situacijama, tačnost izvještavanja je ključna jer od toga u velikoj mjeri zavise odluke koje javnost donosi. U potrazi za istinom, međutim, novinari se suočavaju s izazovima u verifikaciji informacija;
- Prilikom suočavanja sa greškama, novinari i organizacije bi trebalo da budu transparentni i otvoreni. Na primjer, BBC praktikuje da tvitove koji su se pokazali kao netačni ne briše sa mreže, već ih ispravlja dodatnim objašnjenjima kako bi publika vidjela kada i kako su greške ispravljene;
- U hitnim slučajevima, gdje potpuna verifikacija nije moguća, novinari moraju donijeti brze odluke, tako što će razmotriti prioritete u izvještavanju i napraviti procjenu o tome šta oni smatraju najvažnijim u dатој situaciji. Nemoguće je definisati jasne smjernice koje bi mogle predvidjeti sve moguće scenarije sa kojima se novinar susrijeće pri izvještavanju o krizama;
- Ukoliko se podaci ne mogu potpuno verifikovati, potrebno je jasno označiti koje informacije su nepotvrđene i kada se može očekivati dodatno pojašnjenje za iste;
- Novinari bi trebalo da budu odgovorni i dosljedni u primjeni etičkih principa i biti stalno spremni na refleksiju o etici i profesionalnim vrijednostima izvještavanja. Moraju, takođe, biti spremni da se suoče s kritikama i da poboljšaju praksu kako bi unaprijedili tačnost i pouzdanost izvještavanja;
- Kako bi zadržali povjerenje publike, novinari moraju ostati vjerni principima novinarstva, kao što su tačnost i nepristrasnost.⁴⁷

⁴⁶ United Nations Communications Group, *Ethical Guidelines for Journalists*, Avganistan, 2016. Preuzeto sa: https://www.unicef.org/afghanistan/media/2136/file/afg-publication_UN%20Ethical%20Guidelines%20for%20Journalists%20-%20English.pdf%20.pdf.

⁴⁷ Saisho, R., *Speed vs Accuracy in Times of Crisis*, Reuters Institute for the Study of Journalism, 2015. Preuzeto sa: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/research/files/Speed%2520vs%2520Accuracy%2520in%2520Times%2520of%2520Crisis.pdf>.

Intervjuisani novinari dijele mišljenje da kvalitet, tačnost i preciznost informacija moraju imati prioritet nad brzinom objavljivanja. Informacija može biti objavljena onda kada je potvrde 2-3 relevantna izvora.

„Definitivno kad su u pitanju krizne situacije moje mišljenje je da i novinari i svi mediji ne bi trebalo da trče da prvi objavljaju za brzinom, nego da je tu najvažnije da informacija bude tačna. Mislim da mnogi mediji to ne rade, nego da se utrkuju ko će prvi objaviti i onda se često desi da te neke informacije nijesu potpuno tačne ili možda da su djelimično tačne, ali ne u potpunosti. Dakle najvažnije kod izvještavanja je ne biti prvi, nego prvi biti tačan i objektivan.” (Intervjui sa novinarima/kama).

„Po pravilu bi trebalo tri, ali ako imate dva onda idete sa takvom informacijom upravo da biste bili ako ne najbrži, ali makar među najbržima.” (Intervjui sa novinarima/kama).

„Znači prvo činjenice, pa onda sve ostalo. A kako je teško u takvim momentima zbog brzine izvještavanja, hoće svi da izvijeste prvi, što smatram da nije suština Javnog servisa, već da izvijesti kvalitetno. Ako možemo prvi – odlično, ako ne – nećemo to na uštrb informacije, posebno u takvim situacijama kada može doći i do panike u društvu.” (Intervjui sa novinarima/kama).

7.2 Komunikacija sa ugroženim grupama

Upotreba ličnih priča pripadnika ugroženih grupa je metod izvještavanja kojim se pomaže javnom mnjenju da razumije dubinu uticaja krize na svakodnevni život. Međutim, jednako je važno izbjegavanje prekomjernog fokusiranja na ljudski interes, zato što se na taj način rizikuje potiskivanje važnih činjenica i informacija koje su ključne za razumijevanje kriza. U skladu sa time, ključnu ulogu u sprečavanju narušavanja ljudskog dostojanstva i/ili nenamjerne eksploatacije, imaju dobra lična procjena, ali i snažna urednička kontrola (Azijsko-evropska fondacija, 2016).

Strijelica Centar za novinarstvo i traumu, projekat Visoke škole novinarstva Univerziteta Kolumbija, posvećen je informisanom, inovativnom i etičkom izvještavanju vijesti o nasilju, sukobima i tragedijama. U publikaciji „*Tragedija i novinarstvo: Vodič za efikasnije izvještavanje*”⁴⁸ formulisani su sljedeći savjeti za novinare koji intervjuisu žrtve:

- **Dopustite žrtvi da izabere vrijeme i mjesto intervjuja.**
- **Tretirajte žrtve s dostojanstvom i poštovanjem:** Postupajte prema njima onako kako biste željeli da Vas tretiraju u sličnoj situaciji - budite empatični i budite svjesni u kom trenutku treba da se povučete. Napravite razliku između empatije i sažaljenja.
- **Jasno se predstavite:** Informišite žrtve o tome ko ste i zašto želite da razgovorate sa njima. Nemojte reagovati oštro na moguće neprijateljske odgovore, posebno u emotivnim situacijama. Ako nijeste u prilici da kontaktirate preživjele, ostavite kontakt informacije i objasnite da se mogu javiti kada budu spremni.
- **Ne započinjite intervju s najtežim pitanjima.**

⁴⁸ Hight, J., Smyth, F., *Tragedies and Journalists: a guide for more effective coverage*, Dart Center for Journalism and Trauma, 2003. Preuzeto sa: [en_tnj.indd \(dartcenter.org\)](http://en_tnj.indd (dartcenter.org).).

- Izjavite saučešće u smrtnim slučajevima, ali izbjegavajte fraze poput „Razumijem“: Pokažite saosjećanje, ali nemojte praviti pretpostavke o tome kako se žrtve osjećaju. .⁴⁹
⁵⁰

Savjeti za pisanje o žrtvama:

- **Budite tačni/precizni:** Provjerite sa žrtvom ili njenim predstavnikom sve činjenice, pravopis, imena i citate kako biste obezbijedili tačnost. Pravite razliku između svojih emocija i emocija žrtve, opišite samo to što vidite i čujete i izostavite iz izvještaja bilo kakve lične interpretacije.
- **Koristite relevantne detalje:** Uključite detalje koji doprinose prikazu života žrtve. Opišite njihove hobije, osobine i okruženje.
- **Izbjegavajte nepotrebne uznenimirujuće detalje o smrti:** Razmotrite da li su uznenimirujući detalji relevantni za priču ili će uzrokovati nepotrebnu patnju. Koristite jasne i neutralne termine. Izvještavanje o samoubistvu zahtijeva posebnu pažnju.
- **Koristite citate i anegdote rođaka i prijatelja.**
- **Ne ograničavajte se potragom za „idealnim“ žrtvama:** iskustva pripadnika ugroženih grupa su izuzetno kompleksna (Hight, Smyth, 2003, Buromensky, Shturkhetsky et al. 2016).

Praksa koju su naveli novinari u toku intervjuja odnosi se na vremenski period od trenutka kada medijska kuća dobije informaciju o žrtvama određene nesreće, do objavljivanja iste. Konkretnije, vodi se računa o tome da porodica i prijatelji žrtve ne saznaju informacije o žrtvi iz medija, već na prikladniji način (npr. od strane javne službe za pružanje hitne pomoći). Dodatno, novinari praktikuju da u slučaju teškog krivičnog djela objave puno ime i prezime osumnjičenog lica, čak i kada policija na konferenciji za novinare objavi samo inicijale. Međutim, intervjuisana lica ukazuju na etički propust koji nastupa u njihovoј svakodnevnoj praksi, a koji se odnosi na kršenje pretpostavke nevinosti (Intervju sa novinarama/kama).

7.3 Izvještavanje o djeci

Kada govorimo o izvještavanju o ugroženim grupama, neophodno je naglasiti da novinari moraju sa posebnom predostrožnošću pristupati izvještavanju o djeci, odnosno maloljetnim licima. Polazna tačka je svakako **Kodeks novinara/novinarki Crne Gore**⁵¹ u kojem se ističe sljedeće:

⁴⁹ Buromensky, M., Shturkhetsky, S., Beals, E., Kazanji, Z., Betz, M., Schuepp, C., *Conflict sensitive journalism: best practices and recommendations*, OEBS, 2016. Preuzeto sa: [Conflict sensitive journalism: best practices and recommendations](http://www.osce.org/files/f/documents/2/f/255576.pdf).

⁵⁰ Hight, J., Smyth, F., *Tragedies and Journalists: a guide for more effective coverage*, Dart Center for Journalism and Trauma, 2003. Preuzeto sa: [en_tnj.indd \(dartcenter.org\)](http://en_tnj.indd (dartcenter.org)).

⁵¹ Kodeks novinara/ki Crne Gore, OEBS, 2016. Preuzeto sa: [https://www.osce.org/files/f/documents/2/f/255576.pdf](http://www.osce.org/files/f/documents/2/f/255576.pdf).

1. Izvještavanje se mora vršiti u skladu sa načelima *Konvencije o pravima djeteta Ujedinjenih nacija*; nedopustiv je svaki vid medijskog miješanja u privatni i porodični život, dom ili ličnu prepisku djeteta, kao i svaki oblik napada na njegovu čast i ugled.
2. Zabranjeno je objavljivanje fotografija i snimaka djece koja su žrtve nasilja, kao i otkrivanje njihovog identiteta. Isto pravilo važi i za maloljetnike osumnjičene za kriminal (u ovom kontekstu naglašava se važnost načela prezumpcije nevinosti i izbjegavanja senzacionalizma).
3. Za objavljivanje informacija čiji je izvor maloljetnik, novinar/novinarka bi trebalo da ima dozvolu roditelja/staratelja tog maloljetnika. Za objavljivanje fotografija i snimaka na kojima je maloljetnik, novinar/novinarka bi trebalo da ima dozvolu roditelja/staratelja tog maloljetnika (Kodeks novinara/ki Crne Gore, 2016).

Komunikacijska grupa Ujedinjenih nacija iz Avganistana, u svojim etičkim smjernicama koje se odnose na izvještavanje o maloljetnim licima ukazuje i da bi trebalo obratiti pažnju na sljedeće:

- Poštovanje prava djeteta na izražavanje mišljenja, u skladu sa njihovim godinama i zrelošću.
- Vrijednost konsultacija osoba bliskih djetetu i situaciji u kojoj se dijete nalazi.
- Izbjegavanje objavljivanja bilo kakvog materijala koji bi mogao izložiti dijete, njegovu porodicu ili vršnjake riziku, čak i ako su njihovi identiteti promijenjeni ili prikriveni (Komunikacijska grupa Ujedinjenih nacija: Avganistan 2016).

Osim toga, važno je naglasiti praksu nekih crnogorskih novinara koji, osim što se pridržavaju principa zaštite maloljetnika u izvještavanju tako što ne objavljaju njihova imena, takođe ne objavljiju ni njihove inicijale: npr. sedamnaestogodišnjak iz Podgorice/petnaestogodišnjak iz Berana (Intervjui sa novinarima/kama).

7.4 Etika fotografije

Pri izvještavanju o kriznim situacijama sa terena kroz fotografiju ili video snimak, novinari uvijek moraju imati na umu da mogu biti među prvim licima na mjestu događaja. To podrazumijeva suočavanje sa mogućim opasnim okolnostima i/ili oštrim reakcijama policije i javnosti. U tom slučaju, **Strijelica Centar za novinarstvo i traumu** apeluje na novinare da ostanu smireni i fokusirani, ali i da ne oklijevaju da napuste mjesto događaja ukoliko situacija postane previše opasna. Fotografija i snimak nijesu vrijedniji od života (Hight, Smyth, 2003).

U slučaju kriznih situacija, fotografi moraju da prije bilo kakvog fotografisanja/snimanja pojedinaca dobiju njihov **informisani pristanak** na te snimke/fotografije u pisanom ili video formatu. Informisani pristanak podrazumijeva da lice razumije i slaže se sa načinom na koji će se materijal koristiti. Osim toga, taj pristanak mora biti dobijen u okolnostima koje nijesu takve da stvaraju ikakav pritisak na pojedinca. Ako nije drugačije dogovorenno, fotografije bi trebalo praviti na taj način da se subjekti ne mogu identifikovati (izbjegavanjem prikazivanja lica ili drugih jedinstvenih karakteristika), u skladu sa lokalnim zakonima i tradicijama. Bez obzira na grupu ili kulturu kojoj subjekat pripada, fotografija ga mora prikazivati sa poštovanjem i bez predrasuda.

Fotografije koje se koriste za izvještavanje moraju tačno i sveobuhvatno prikazivati njihov predmet - izmjene na fotografijama su dozvoljene u granicama u kojima elementi na njima ostaju isti i ne rizikuje se bilo kakav vid obmane gledalaca. Neophodno je uzeti u obzir i ulogu koju fotografije igraju

u vijestima. Prvenstveno, veličina fotografije mora biti proporcionalna njenom značaju: ne smije da bude isuviše mala da ne privuče pažnju, niti previše velika da kod čitalaca stvori neproporcionalan utisak. Uostalom, ona ne bi trebalo da bude nejasna niti pretrpana irrelevantnim detaljima.⁵² ⁵³

Intervuisani novinari takođe kritikuju upotrebu fotografija preuzetih iz besplatnih online izvora kao što je *Shutterstock*. Naime, ističu kako je vijest jedinstvena informacija, što znači da, ukoliko je jedan segment u njoj lažan on utiče na vjerodostojnost čitave vijesti (uprkos tome što je naveden izvor ovakvih fotografija, one ne prikazuju stvarnu scenu o kojoj vijest govori):

Jasno je da se sa tehnološkim napretkom mijenja i medijsko izvještavanje o kriznim situacijama - mediji češće koriste fotografije koje su napravili svjedoci, a koje su obično podijeljene na društvenim mrežama neposredno nakon događaja. Ovakva praksa zahtijeva strogu regulaciju upotrebe fotografija preuzetih od strane građana. Prije svega, građani mogu biti podstaknuti da se izlože opasnoj situaciji ne bi li njihove fotografije bile objavljene od strane uticajnih medijskih kuća. Potom, ova praksa povlači „lešinarsko“ ponašanje novinara, koji pozivima i porukama pokušavaju da dobiju više informacija i pristanak o upotrebi fotografija od samog svjedoka. Dodatno, upravo zbog prirode fotografija, verifikacija je neizostavan korak pri odabiru materijala za vijesti.⁵⁴

Sljedeća cjelina izvještaja sastavljena je od opštih smjernica o izvještavanju o kriznim situacijama, sa posebnim fokusom na izvještavanju o konfliktima i zdravstvenim krizama.

8. IZVJEŠTAVANJE O KRIZNIM SITUACIJAMA

Međunarodni centar za novinare je u svom vodiču „Izvještavanje o katastrofama i krizama“⁵⁵ dao pregled opštih smjernica za izvještavanje u kriznim situacijama.

Informisanje i pouzdanost informacija

- Informišite što je potpunije moguće: Pored izvještavanja o poznatim informacijama, neophodno je istaći da postoje „rupe u znanju“;
- Izbjegavajte spekulacije: Pripisujte sve informacije imenovanim ili kredibilnim izvorima. Greške mogu imati dugotrajne posljedice;
- Koristite više izvora: Priče koje se oslanjaju isključivo na vladine izvore mogu djelovati manje kredibilne. Uključite nezavisne stručnjake i druge izvore;
- Pružite kontekst: Nemojte previše pojednostavljivati događaje. Ponudite informacije koje pomažu publici da razumije širi kontekst.

⁵² Internews, *Ethics of Image Journalism*, (C) 2021. Preuzeto sa: <https://internews.org/wp-content/uploads/2021/04/Internews-Image-Guide-EN-29Mar.pdf>.

⁵³ United Nations Communications Group, *Ethical Guidelines for Journalists*, Afghanistan, 2016. Preuzeto sa: https://www.unicef.org/afghanistan/media/2136/file/afg-publication_UN%20Ethical%20Guidelines%20for%20Journalists%20-%20English.pdf%20.pdf.

⁵⁴ Marthoz, J. P., *Terrorism and the media: a handbook for journalists*, UNESCO, 2017. Preuzeto sa: [Terrorism and the media: a handbook for journalists - UNESCO Digital Library](http://unesco-digital-library.org/Terrorism_and_the_media_a_handbook_for_journalists_UNESCO_Digital_Library.pdf).

⁵⁵ Potter, D., Ricciardi, S., *Disaster and Crisis Coverage*, International Centre for Journalists, 2009. Preuzeto sa: [ICFJ disaster ENG \(newslab.org\)](http://icfj-disaster-coverage.org/).

Profesionalnost i pristup

- Ostanite profesionalni: Uspostavite kontakt sa licima odgovornim za komunikaciju. Budite ljubazni, profesionalni i efikasni;
- Zatražite vremenski okvir: Pitajte kada možete očekivati sljedeću medijsku konferenciju i koje informacije će tada biti dostupne;
- Dobro formulišite pitanja: Jasna pitanja povećavaju šanse za dobijanje korisnih odgovora.

Praćenje i analiza

- Pratite razvoj: U prvih nekoliko sati izvještavajte o događajima, ali počnite odmah sa istraživanjem uzroka i posljedica;
- Tražite dokumenta: Pretražujte javne registre i arhive za relevantne informacije o krizi;
- Konsultujte stručnjake: Nezavisni stručnjaci mogu pomoći u istraživanju i razumijevanju tehničkih pitanja.

Korišćenje vizuala i tehnologije

- Prikažite mape: Pomozite publici da vizualizuje opseg katastrofe prikazivanjem ažuriranih mapa;
- Nabavite vizuelne materijale: Slike i video materijali približavaju događaje publici. Koristite snimke iz različitih perspektiva, uključujući one koji prikazuju stanje prije i poslije krize;
- Koristite sve medije: Distribuirajte ažuriranja putem društvenih mreža, e-mailova, tekstualnih poruka i online platformi.

Kontinuitet izvještavanja

- Ostanite na priči: Pratite dugoročne posljedice, napore za obnovu i zvanične istrage;
- Iskoristite stručnost: Dodijelite specijalizovane teme novinarima kako biste obuhvatili aspekte koje drugi možda propuštaju.

Arhiviranje, dugoročna istraživanja i prevencija

- Arhivirajte izvještaje: Kreirajte online arhiv sa pričama, video materijalima, mapama i bazama podataka o katastrofi;
- Sprovedite dublje istraživanje: Obuhvatite pripremljenost i prevenciju kriza, istražite dugoročne ekološke i infrastrukturne posljedice;
- Istražite obrasce: Preispitajte razloge zašto su neka područja pretrpjela manje štete od drugih;
- Gledajte unaprijed: Pružite informacije koje mogu pomoći ljudima da ostanu sigurni u budućim krizama (Potter, Ricchiardi, 2009).

U skladu sa krizom, novinar mora imati na umu i *plan bjekstva*, ali i opremu koja će mu biti potrebna na terenu. Osim toga, novinari ističu problem koji nastupa u samom pristupu izvještavanju za vrijeme kriza: U moru informacija, glasina i spekulacija koje se pojave zajedno sa krizom, novinari pokušavaju da sklope sliku o situaciji i o tome šta će ih sačekati na licu mjesta, što može dovesti do zablude pri izvještavanju - izvještava se o onome o čemu novinar misli da se dešava, a ne o tome šta se zapravo dešava.

„Ono što je najvažnije to je neposredna priprema prije toga zavisno od situacije koju pokrivam, opreme koju koristim. Da li je potrebno da koristim bilo koju PPE opremu, Personal Protective Equipment ili mi je dovoljno da pođem samo sa ovim. Onda imate ovaj naš tehnički dio, fotografски koji su mi objektivi potrebni, koja mi je oprema potrebna, šta mi treba za sve to da tamo uradim, koliko je važan događaj, znači koliki je interes javnosti za njega, da li je potrebno da izvještavam odmah tu u tom momentu sa lica mjesta ili može da protekne neki urednički period nakon toga što sam radio pa da mogu da pripremim materijal da na najbolji mogući način plasiram to čitaocima.” (Intervjui sa novinarima/kama).

Kada govorimo konkretno o pripremi novinara za izvještavanje o kriznim situacijama, postoji konsenzus kod intervjuisanih novinara da, uzimajući u obzir prirodu kriznih situacija, priprema mora nastati mnogo prije nastupanja krize. To podrazumijeva obuke, nabavku adekvatne opreme, sticanje iskustva u kriznim situacijama koje se odvijaju izvan granica države u kojoj obično obavljaju svoju djelatnost itd. Jedan od novinara izjavio je da svakog jutra provjerava da li su mu sve baterije napunjene i raspoređuje svoju opremu u grupe koje korespondiraju sa situacijama koje mogu nastupiti. Svakako, novinari navode da je priprema koja se može sprovesti uoči krize minimalna.

„Pa u tim momentima vi se ne možete pripremati, treba se pripremiti ranije jer u tim momentima vi reagujete, morate ići na teren i reagovati.” (Intervjui sa novinarima/kama).

„Moram da se informišem, da znam vrlo jasno i precizno šta će tamo da se događa, da imam prepostavku u kojem pravcu može da eskalira ili hoće li da eskalira. Znači da se informišem, da obavezno dosta prije nego nešto počne da se dešava zavisno već od toga šta očekujem da se dešava da budem tamo, da ono što se kaže apsolviram vrijeme i prostor, da napravim contingency plan za slučaj da budem morao da se mičem brzo, da budem morao da se krećem brzo ako se dešava na više različitih punktova koji je najbolji i najbrži prolaz.” (Intervjui sa novinarima/kama).

Jedan od novinara je u svom intervjuu jasno definisao šta smatra glavnim problemima medija u Crnoj Gori:

„Prvi problem je iskustvo. Nažalost u crnogorskim medijima ima jako malo iskusnih ljudi. Druga stvar je obrazovanje. U Crnoj Gori malte ne postoji nikakav sistem naobrazbe medijskih radnika na koji način treba funkcionalisati u kriznim situacijama. I treća stvar je ono hronični nedostatak produkcijskih kapaciteta tj. para nema.” (Intervjui sa novinarima/kama).

U skladu sa time, intervjuisani novinari prepoznali su nedovoljnu pripremljenost redakcija i istakli potrebu za organizovanjem obuka novinara Crne Gore, te dali svoje prijedloge:

„U Crnoj Gori imate pet ili šest medijskih poslenika koji su sticajem okolnosti što rade za inostrane, ozbiljne kuće završili tkz. HET treninge. HET treninge, što bi ono HET tačno... Hostile Environment Training – rad u kriznoj situaciji, rad u opasnoj situaciji. To nisu male finansije. AEM bi mogao da organizuje sa vodećim svjetskim agencijama koje se bave tom vrstom obuke jedan HET trening od pet do sedam dana na kojem bi ove po godine poslao jednu ekipu, sljedeće po godine drugu ekipu, one tamo po godine treću ekipu, pa bi kroz 5–6 godina postalo uobičajeno da svaki novinar je u nekakvom periodu od 3 do 4 godine završio HET trening. (Intervjui sa novinarima/kama).

„Nemojte da nam dovodite ljudе koji ће da nam pričaju o etičkim i moralnim standardima, dovedite nam ljudе sa iskustvom da nam kažу kako ћemo da radimo. Ne šta ћemo da radimo, nego kako ћemo da radimo.” (Intervjui sa novinarima/kama).

„Ja mislim generalno da nam svima treba više treninga za izvještavanje u kriznim situacijama. Na Zapadu je i praksa da recimo postoje redakcije koje izvještavaju samo u kriznim situacijama. Mi nemamo, nažalost, taj luksuz. Znači definitivno nam treba više treninga svima ne samo o načinu na koji ће izvještavati, već i to, što Vi kažete, kako ћe sebe sačuvati i kako ћe nekako... nije ni to psihološki lako za novinare koji su na terenu.” (Intervjui sa novinarima/kama).

Dodatno, novinari su se osvrnuli i na aktuelne tehničke nedostatke:

„Pa ovako mislim da kod nas postoje brojna tehnička ograničenja, nijesmo mi baš ni opremljeni ni na kraju obučeni za neke stvari. Malo je novinara koji mogu da koriste baš ono recimo onaj sistem koji radi RTCG 3 u 1 – i novinar i snimatelj i montažer, da s telefonom snimi. Sad su telefoni toliko dobri da mogu da se koriste kao kamere. To recimo ja nijesam u prilici da ni kao direktor sad to mogu svojim novinarima da omogućim da imaju svi taj dobar službeni telefon koji ћe moći da s lica mjesta neke stvari urade, a mislim da bi to bilo korisno. Al to je čisto materijalna stvar, to su skupi uređaji, nije to baš uređaj od 100–200 eura nego od 500 do 1000. Mislim da bi to moglo da se unaprijedi. I ne samo to materijalno, nego i da nauče novinari. Ima dosta novinara koji to i ne znaju, neće, kažu: – nije to moj posao.” (Intervjui sa novinarima/kama).

8.1 Uloga redakcije i uredništva u procesu izvještavanja

Internacionalni centar za novinare ističe značaj detaljnog planiranja, proaktivnog pristupa i efikasne koordinacije redakcije i njenih novinara kako bi se obezbijedilo tačno i pravovremeno izvještavanje tokom kriznih događaja.

Prvenstveno, redakcija mora da definiše svoju ulogu u informisanju tokom krize: Da li ћe organizacija izvještavati o krizi ili ћe se fokusirati na izdavanje upozorenja i pravovremenih savjeta? Potom, ključni aspekt organizacije redakcije i planiranja efikasnog izvještavanja o kriznim situacijama podrazumijeva definisanje specifičnog plana za obavljanje osoblja medijske kuće: pravljenje ažurirane liste kontakt informacija za sve zaposlene, omogućavajući na taj način njihovo brzo lociranje i obavljanje u slučaju katastrofe.

Svi zaposleni bi trebalo da posjeduju vodič za brzo pokretanje izvještavanja koji sadrži jasno definisane zadatke, pri čemu vodič mora da definiše i mjesto okupljanja, ko ћe biti na terenu, ko u kancelariji, te kako ћe se raspoređivati dodatni zadaci. U okviru priprema za dugoročne situacije, potrebno je odrediti način dodjeljivanja smjena, uvrstiti kontakte službi zaštite i spašavanja, obezbijediti dodatno osoblje i opremu, kao i ponuditi informacije o karakteristikama potencijalnih kriza. Pored toga, organizacija mora da obezbijedi zalihe osnovnih potrepština i dogovori smještaj za osoblje.

Formiranje kriznog tima iz svih sektora organizacije i redovno obučavanje osoblja o potencijalnim prijetnjama i procedurama za vanredne situacije su od suštinskog značaja za uspješno upravljanje krizom. Plan bi trebalo redovno uvježbavati i ažurirati kako bi se osigurala spremnost i identifikovale moguće slabosti. Operativne procedure moraju biti postavljene za funkcionisanje različitih vrsta medija (novine, TV, radio, online) u kriznim situacijama. Neophodno je i obezbijediti rezervne kopije

svih podataka i održavati rezervne kanale komunikacije kako bi se osigurala kontinuirana komunikacija i rad. Iako je već ranije ukazano na to, plan za izvještavanje u kriznim situacijama mora da sadrži listu tradicionalnih i netradicionalnih izvora, što podrazumijeva njeno kontinuirano ažuriranje. Naglašava se važnost uspostavljanja ličnih odnosa sa izvorima: upoznavanje i razumijevanje njihovog načina rada.

Istiće se i neophodnost uspostavljanja mehanizama za praćenje novinara na terenu, ali i za pružanje podrške i ohrabrenja, uz održavanje smirenosti i profesionalizma. Na kraju, redakcije moraju u svoj plan pripreme uključiti i koordinaciju sa spoljnim resursima, što podrazumijeva saradnju sa konkurentnim medijskim kućama kako bi se obezbijedilo nesmetano izvještavanje i proširenje resursa tokom krize (Potter, Ricchiardi, 2009, Evropski centar za novinarstvo, 2014).

Intervjuisani novinari ističu kako njihove redakcije nemaju konkretni vodič, obuku ili pripremu za izvještavanje o kriznim situacijama. Njihov način djelovanjase razlikuje od situacije do situacije i uveliko se oslanja na praksu starijih kolega.

U konačnici, govoreći o odnosu između urednika i novinara, intervjuisani prepoznaju odgovornost urednika da napravi dobru procjenu o tome kojeg novinara će poslati na teren, ali i koje informacije će izabrati kao značajne za vijest, dok istovremeno prepoznaju i razliku u riziku kojem se izlažu novinari i urednici.

„Tako da ima razlike, urednik nije direktno izložen uvredama, napadima i sve, ali ima odgovornost jer samim tim on vas je poslao na teren, tako da ja to sad imam. Vodim računa koga ću da pošaljem na teren. Razumijete, u zavisnosti o kom se mjestu radi, koja politička partija ili grupacija je to, vodim računa koga ću da pošaljem.” (Intervjui sa novinarima/kama).

„Ali to ti sve zavisi od urednika. U suštini meni može novinar da doneše informaciju i da bude brza i da će možda bum da napravi, ali ja kao urednik moram da razmislim što ću da radim sa tom informacijom, da li je ona dobra za javnost u tom trenutku da je plasiramo ili bi trebalo opreznije malo da postupimo. Znači opet ti je to sve zavisno od uredništva.” (Intervjui sa novinarima/novinarkama).

8.2 Izvještavanje u konfliktima

Konflikt nastaje kada strane vjeruju da njihove težnje ili interesi ne mogu biti ostvareni istovremeno. Konflikt može biti **latentni**, kada je prisutan, ali još nije izražen, ili **manifestni**, kada strane svjesno koriste moć kako bi zaštitile svoje interese. Konflikt ne mora uvijek dovesti do nasilja jer postoje mehanizmi za njegovo mirno rješavanje, poput sudova, pravila ili običaja. Razlikuju se pojmovi *nasilje* i *konflikt*, pri čemu je nasilje manifestacija konflikt-a.⁵⁶

Izvori konflikt-a mogu biti sljedeći:

⁵⁶ Toit, P., *Handbook: A conflict sensitive approach to reporting on conflict and violent extremism*, Internews, 2020. Preuzeto sa: [A CONFLICT SENSITIVE APPROACH TO REPORTING ON CONFLICT AND VIOLENT EXTREMISM HANDBOOK](#).

- 1. Materijalni izvori sukoba:** Ovi sukobi se odnose na borbu za resurse i pristup materijalnim dobrima - sukobi nastaju zbog nedovoljno raspoloživih resursa kao što su zemljište, mineralne i naftne rezerve, radne prilike i pristup političkoj moći i bogatstvu.
- 2. Sociokulturni izvori sukoba:** Ova kategorija se odnosi na identitete, vrijednosti i kulturne razlike koje utiču na odnose među grupama.
 - Ugroženi identiteti: Sukobi nastaju kada grupe osjećaju da su njihovi simboli, kulture i jezici ugroženi ili nemaju iste mogućnosti kao druge grupe.
 - Suprotstavljenе vrijednosti: Sukobi se javljaju kada grupe odbacuju političke, ideoološke ili religijske vrijednosti drugih.
- 3. Strukturalni izvori sukoba:** Strukturalni faktori u društvu koji dovode do nejednakosti i nepravde - sukobi se javljaju zbog stvarne ili percipirane nejednakosti u društvenom uređenju, često na etničkim, vjerskim ili klasnim osnovama.
- 4. Komunikacioni i informativni izvori sukoba:** Sukobi proističu iz nedostatka komunikacije i informacija.
 - Nedostatak informacija: Pogrešno tumačenje ciljeva i namjera drugih strana zbog neadekvatnih informacija.
 - Loša komunikacija: Kada su kanali komunikacije slabi, sukobi eskaliraju.
- 5. Politički izvori sukoba:** Odnose se na nespojivost ciljeva i nejasnoće u političkim procesima.
 - Suprotstavljeni ciljevi: Sukobi nastaju zbog nespojivih interesa različitih grupa.
 - Nejasne političke tranzicije: Sukobi se javljaju u tranzicijskim periodima kada pravila igre nijesu jasno definisana.
- 6. Interpersonalni i psihološki izvori sukoba:** Odnos lidera i percepcije sukoba utiču na razvoj konflikata - sukobi se pojačavaju zbog ličnih antagonizama među liderima grupa.⁵⁷ ⁵⁸

Posljedice nasilnih konflikata na ljudi o kojima se izvještava mogu biti sljedeći:

- 1. Prebacivanje krivice – Grupe krive protivnike, što povećava ljutnju i želju za osvetom.**
- 2. Selektivna percepcija – Grupe selektivno prihvataju informacije koje podržavaju njihove stavove, dok odbacuju suprotne.**
- 3. Racionalizacija nasilja – Članovi grupe opravdavaju svoje nasilne akcije kako bi se nosili sa sopstvenom krivicom.**
- 4. Povećana kohezija i netolerancija – Strah i anksioznost uzrokuju veću koheziju unutar sukobljenih grupa, dok se neslaganje suszbija.**
- 5. Strah od budućnosti – Ljudi koji su stekli moć tokom sukoba boje se gubitka statusa nakon završetka konflikta (Toit, 2014).**

⁵⁷ Toit, P., *Reporting Atrocities*, Internews, 2014. Preuzeto sa: [A Toolbox for Journalists Covering Violent Conflict and Atrocities](#).

⁵⁸ Howard, R., *Conflict Sensitive Journalism*, IMPACS, International Media Support, 2004. Preuzeto sa: [Conflict sensitive journalism](#).

Medijska akcija Nepala, u svom kodeksu „*Unapređenje senzibiliteta za izvještavanje u konfliktima i sigurnost novinara u Južnoj Aziji*”, između ostalog ukazuje na značaj **poštovanja ljudskih prava i demokratije** (promovisanje demokratskih vrijednosti, slobode i pravde, uz zaštitu prava građana na slobodno informisanje), **poštovanja zakona** (razumijevanje i poštovanje lokalnih zakona, izbjegavanje senzacionalizma i bezbjednost u izvještavanju) i **zaštite povjerljivih izvora** (održavanje povjerljivosti izvora, objavljivanje samo potvrđenih informacija, jasno naznačavanje nepotvrđenih).⁵⁹

Izvještavanje novinara u vrijeme konflikta ima potencijal da značajno utiče na oblikovanje javnog diskursa, olakšava komunikaciju i promoviše razumijevanje i mirovna rješenja. **Internjuz** je definisao adekvatne strategije izvještavanja koje bi omogućile ostvarenje tog potencijala. Strategije su zatim podijeljene u četiri kategorije:

- 1. Obrazovanje i istraživanje:** Fokus na proširivanje razumijevanja sukoba, nasilja i zločina kroz kontinuirano obrazovanje i istraživanje.
- 2. Izvori informacija i kontakti:**
 - Razvijanje raznolike baze stručnjaka i komentatora iz zajednice;
 - Izgradnja široke mreže kontakata u oblastima izvještavanja radi lakšeg pristupa informacijama;
 - Korišćenje raznih medijskih izvora za identifikaciju potencijalnih prijetnji;
 - Korišćenje društvenih mreža za praćenje reakcija i perspektiva javnosti.
- 3. Preporuke za izvještavanja o sukobima:**
 - Definisati sukobe kao probleme koje treba riješiti, a ne kao takmičenja;
 - Ne koristiti pojednostavljene nazive koji mogu dovesti do pogrešne percepcije sukoba;
 - Obezbijediti sveobuhvatno izvještavanje kako bi se osigurala široka reprezentativnost: Fokus bi trebalo staviti i na glasove običnih ljudi pogođenih sukobima, ne samo na elite;
 - Identifikovati govor mržnje kao potencijalan okidač nasilja;
 - Povećati kvalitet komunikacije kroz detaljan postupak intervjuisanja;
 - Izbjegavati senzacionalistički jezik; Koristiti neutralni jezik bez pretjerivanja u opisima nasilja; Fokus izvještavanja bi trebalo staviti na aktivnosti i moguće opcije, a ne na nemoć.
- 4. Praćenje mirovnih procesa i analiza sukoba:**
 - Izvještavanje o dinamici mirovnih pregovora i njihovom uticaju;
 - Kritička analiza mirovnih planova i uključivanje svih strana u pregovore;
 - Dubinska analiza o uzrocima zločina ;
 - Opsežno izvještavanje o dugoročnim procesima pomirenja i obnavljanjima zajednica (Toit, 2014).

⁵⁹ Media Action Nepal, *Code of Conduct: Improving conflict sensitive reporting and Journalist Safety in South Asia*, Public Media Alliance, 2021. Preuzeto sa: [Code of Conduct to Improve Conflict Sensitive Reporting and Safety of Journalists in South Asia - Media Action Nepal](https://www.mediaactionnepal.org/media-action-nepals-code-of-conduct-improving-conflict-sensitive-reporting-and-journalist-safety-in-south-asia).

Pored navedenog, u članu 9.2. *Izvještavanje o nasilju*, Kodeksa novinara/ki Crne Gore, ističe se kako mediji ne bi trebalo samoinicijativno da posreduju između policije i kriminalaca, kao ni da intervjušu izvršioce nasilnih radnji, ukoliko to nije apsolutno u interesu javnosti (Kodeks novinara/ki Crne Gore, 2016).

8.3 Izvještavanje o zdravstvenim krizama: Slučaj COVID-19

Zdravstvena kriza je:

- svaki zdravstveni događaj koji može prouzrokovati pogoršano zdravlje, bolest, invaliditet ili smrt značajnog procenta populacije.

Kada je riječ o zdravstvenim krizama, razlikuju se:

1. **Epidemija** – zarazna bolest koja pogađa veliki broj ljudi u kratkom vremenskom periodu. Širi se kroz jednu ili više zajednica, ili zemalja;
2. **Pandemija** – epidemija koja nastupa na veoma širokom području, nekad prelazeći uspostavljene međunarodne granice.⁶⁰

Izvještavajući o širenju zaraznih i drugih bolesti, novinar/novinarka mora imati u vidu činjenicu da pravo na proglašavanje epidemije isključivo ima za to nadležan državni organ (Kodeks novinara/ki Crne Gore, 2016).

Dobro izvještavanje novinara za vrijeme zdravstvene krize može imati odlučujuću ulogu u tome koliki broj ljudi će biti pogoden. Pojednostavljinjem složenih i nepoznatih koncepata, novinari pomažu ljudima da bolje razumiju situaciju u kojoj se nalaze, prepoznaju rizike i promijene svoje ponašanje u skladu sa tim. Upotrebom medijskih platformi za širenje ključnih i tačnih informacija, ograničava se širenje bolesti i smanjuje se opterećenje pod kojim se nalaze zdravstveni radnici i institucije - istovremeno omogućavajući pristup intenzivnoj njezi i tretmanima onim licima kojima je to najpotrebnije. Dodatno, apelovanjem na kolektivnu odgovornost i solidarnost pojedinaca, medijsko izvještavanje ujedinjuje zajednicu u prevazilaženju krize (Hutchinson, Dalton, 2018).

Izazov sa kojim se suočava novinarstvo u 21. vijeku jeste **infodemija** ili **dezinfodemija**. Riječ je o različitim formatima netačnih ili zlonamjerno izmijenjenih informacija koje targetiraju osjećanja i uvjerenja pojedinaca i zaobilaze racionalno razmišljanje. U kontekstu slučaja COVID-19, infodemija je primarno nastupila u formi kampanja usmjerenih protiv vakcinacija, nerijetko se koristeći i političkim dezinformacijama.

U situacijama kao što je pandemija, ljudi pribjegavaju jednostavnim rješenjima kakva im ove kampanje i nude, kako bi se lakše nosili sa krizom. Rezultat je polarizujuća identitetska politika temeljena na stigmatizaciji, koja se širi kroz već poznate formate uz poneku istinitu informaciju radi veće uvjerljivosti.

⁶⁰ Hutchinson, G., Dalton J., A guide for the media on communicating in public health emergencies, BBC Media Action, 2018. Preuzeto sa: [BBC-Media-Action_PubHealthEmergencies_Media.pdf \(ifrc.org\)](https://www.ifrc.org/bbc-media-action-pubhealthemergencies-media.pdf).

UNESCO, u svom brifu „*Dezinfodemija: Dešifrovanje dezinformacija o KOVIDu-19*”⁶¹ razlikuje četiri ključna formata dezinfodemije:

1. **Emotivni narativi:** Netačne tvrdnje koje su podržane snažnim emocionalnim jezikom, nepotpunim informacijama, ličnim mišljenjem, a koje koriste neke elemente istine kako bi pokušale zadržati legitimitet;
2. **Lažne web stranice i autoriteti:** Lažni izvori i manipulisani podaci, lažne stranice koje se predstavljaju kao zvanične stranice vlada i kompanija (objavljaju naizgled vjerodostojne informacije, npr. izvještaje o nepostojećim slučajevima COVID-19);
3. **Izmijenjene i lažne fotografije i video snimci:** Formati dezinformacija koji za cilj imaju stvaranje nepovjerenja i konfuzije;
4. **Dezinformatori i koordinisane kampanje:** Ovaj format dezinformacija ima za cilj da stvara nesigurnost u online zajednicama, promoviše nacionalizam i geopolitičke interese, nezakonito prikuplja lične zdravstvene podatke i novac putem spama i reklama za lažne lijekove. Nerijetko se za plasiranje kampanja koriste organizovani botovi na društvenim mrežama koji su programirani da automatski šire antagonizam i dezinformacije.

Osim toga, u svom brifu UNESCO određuje devet ključnih tema koje zloupotrebljava dezinfodemija:

- Izvor i širenje COVIDa-19;
- Lažne statistike;
- Ekonomski uticaji;
- Diskreditovanje novinara i drugih pouzdanih izvora;
- Simptomi, dijagnoza i liječenje;
- Uticaj na društvo i životnu sredinu;
- Politizacija;
- Sadržaj vođen lažnim finansijskim dobitkom;
- Dezinformacije fokusirane na poznatim ličnostima (UNESCO, 2020).

Svjetska zdravstvena organizacija (SZO) takođe u svojim publikacijama ističe opasnost koju sa sobom nosi infodemija. Akcenat stavlja na verifikaciju izvora i etičko i odgovorno izvještavanje. Sa ciljem da doprinese poboljšanju kvaliteta izvještavanja i povećanju njegove tačnosti i korisnosti u kriznim situacijama, SZO je predstavila listu preporuka čiji je fokus primarno na:

1. **Zaštiti zdravlja:** Naglašava važnost praćenja zvaničnih preporuka za očuvanje zdravlja novinara i intervjuuisanih osoba.
2. **Poštovanju i podršci:** Poziva na poštovanje rada zdravstvenih radnika i privatnosti ljudi, uz naglašavanje važnosti saosjećanja sa onima koji su izgubili članove porodice.
3. **Izbjegavanju dezinformacija:** Podstiče novinare da izbjegavaju širenje dezinformacija, glasina i lažnih vijesti, te da ne amplifikuju glasove koji mogu povećati konfuziju i strah.
4. **Odgovornom izvještavanju:** Uputstva su data za izvještavanje na način koji smanjuje stigmatizaciju, politizaciju i senzacionalizam, uključujući inovativne metode kako bi se izbjegao direktni kontakt sa zaraženim osobama.

⁶¹ Bontcheva, K., Posetti, J., *Disinfodemic: deciphering COVID-19 disinformation*, UNESCO, 2020. Preuzeto sa: [Disinfodemic: deciphering COVID-19 disinformation](https://unesco.org/en/covid-19-disinfodemic).

5. **Obazrivosti i ažurnosti:** Istiće važnost davanja savjeta za rizične populacije, izbjegavanje okupljanja i korišćenje muzike koja može izazvati anksioznost, kao i stalno konsultovanje ažuriranih smjernica i prihvatanje nesigurnosti nauke.
6. **Pružanju konteksta i sveobuhvatnom izvještavanju:** Preporuke naglašavaju neophodnost predstavljanja ključnih činjenica u svom punom kontekstu, ali i pružanja savjeta za javnost.⁶²

SZO je dio preporuka posvetila i stilu izvještavanja. Između ostalog, ističe važnost preciznog navođenja naziva bolesti (COVID-19) i virus (SARS-CoV-2), kako bi se izbjegla konfuzija. Preporučuje se i pažljivo biranje riječi koje ne stigmatizuju oboljele, kao i korišćenje pozitivnog jezika koji naglašava efikasnost preventivnih mjera. Osim toga, pri izvještavanju o vakcinama ukazuje se na značaj preciznog navođenja faze istraživanja u kojoj se nalazi studija, uključivanja informacija o veličini uzorka i trajanju ispitivanja i transparentnog izvještavanja o mogućim nuspojavama (Svjetska zdravstvena organizacija, 2020).

9. PREPORUKE SAVJETA EVROPE – ZAŠTITA SLOBODE IZRAŽAVANJA

Kako bi novinari i drugi medijski akteri na odgovarajući način vršili svoju dužnost u kriznim situacijama, neophodno je uspostaviti adekvatnu sistemsku podršku za njihovo djelovanje. U cilju održavanja pluralističke demokratije i zaštite medijskih aktera i njihovih prava i sloboda, Komitet ministara Savjeta Evrope je 2007. godine definisao smjernice **o zaštiti slobode izražavanja i informisanja u krizama (CM/Del/Dec(2007)1005/5.3-appendix11)** – one su usvojene 26. septembra 2007. na 1005. sastanku zamjenika ministara. Kako je Crna Gora punopravna članica Savjeta Evrope od 2007. godine, u nastavku su izdvojene neke od relevantnih preporuka koje su od izuzetnog značaja za uspostavljanje organizovanih zaštitnih mjera za novinare.

1. Uslovi rada medijskih aktera u kriznim situacijama:

Lična bezbjednost

Države članice treba da osiguraju bezbjednost medijskih aktera (ne ograničavajući bespotrebno njihova prava i slobode), ali i da obezbijede sprovođenje temeljnih istraga ubistava i drugih napada na novinare od strane nadležnih organa.

Škole novinarstva, profesionalna udruženja i mediji treba da obezbijede **opštu i specijalizovanu obuku** o bezbjednosti novinara.

Poslodavci bi, s druge strane, trebalo da obezbijede najbolju moguću zaštitu medijskog osoblja na rizičnim zadacima, pružajući im obuku, bezbjednosnu opremu, praktične savjete i adekvatno osiguranje.

Sloboda kretanja i pristupa informacijama

⁶² World Health Organization, COVID-19: an informative guide: advice for journalists, Regional Office for Europe, 2020. Preuzeto sa: [COVID-19: an informative guide: advice for journalists](#).

Države članice treba da garantuju slobodu kretanja i pristup informacijama novinarima u kriznim situacijama, istovremeno omogućavajući akreditovanim medijskim profesionalcima pristup kriznim područjima.

Vojne i civilne vlasti zadužene za upravljanje krizama treba redovno da obavještavaju novinare putem konferencija za štampu, obilazaka ili na drugi prikladan način. Takođe, po mogućnosti, vlasti treba da uspostave siguran informativni centar sa odgovarajućom opremom za novinare. Posebno treba naglasiti stav ministara Savjeta Evrope kojim se nalaže da sve informacije o krizi treba pružati svim medijskim profesionalcima **ravnopravno i bez diskriminacije**.

2. Zaštita novinarskih izvora informacija i novinarskog materijala:

Organi za sprovođenje zakona ne bi trebalo da zahtijevaju od medijskih aktera da predaju informacije ili materijal (npr. fotografije, video zapise ili bilješke) prikupljene u kontekstu izvještavanja o krizama, niti bi takav materijal trebalo da bude podložan zaplijeni radi korišćenja u pravnim postupcima.

3. Garancije protiv neopravdanih ograničenja slobode izražavanja i informisanja i manipulacije javnim mnjenjem:

Ograničenja slobode izražavanja i informisanja mogu biti sprovedena samo u skladu sa *članom 10 Evropske konvencije o ljudskim pravima*⁶³ i tumačenjima prakse Evropskog suda za ljudska prava. Međunarodni i nacionalni sudovi, u kriznim situacijama, moraju u kontinuitetu odmjeravati legitimnu potrebu javnosti za informacijama sa potrebom zaštite integriteta sudskih postupaka.

U cilju održavanja povoljnog okruženja za funkcioniranje nezavisnih i profesionalnih medija, države članice bi trebalo da ulože posebne napore kako bi se utemeljila uloga javnih medija kao pouzdanih izvora informacija. Dodatno, države članice treba da razmotre krivičnu ili administrativnu odgovornost za javne službenike koji, iskorišćavajući ranjivost javnog mnjenja u vremenima krize, pokušavaju da manipulišu njime putem medija.

4. Odgovornosti medijskih profesionalaca:

Komitet ministara Savjeta Evrope ističe da bi medijski profesionalci, posebno u vrijeme kriza, trebalo da se pridržavaju najviših profesionalnih i etičkih standarda, obezbjeđujući pravovremene, tačne i sveobuhvatne informacije, uz poštovanje prava i unapređenje senzibiliteta pri izvještavanju o drugim ljudima. Preporučuje se da novinari u svom radu primjenjuju smjernice iz *Preporuke br. R (97) 21 o medijima i kulturi tolerancije*.⁶⁴

⁶³ Evropski sud za ljudska prava, *Evropska konvencija o ljudskim pravima*, Savjet Evrope, Francuska, n.d. Preuzeto sa: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Convention_BOS: „Ostvarivanje ovih sloboda, budući da uključuje obaveze i odgovornosti, može podlijetati takvim formalnostima, uvjetima, ograničenjima ili sankcijama predviđenim zakonom i koje neophodne u demokratskom društvu u interesu nacionalne sigurnosti, teritorijalnog integriteta ili javne sigurnosti, sprječavanja nereda ili zločina, zaštite zdravlja i morala, ugleda ili prava drugih, sprječavanja širenja povjerljivih informacija ili u interesu očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva.”

⁶⁴ Komitet ministara Savjeta Evrope, *Preporuka br. R (97) 21 Komiteta ministara država članica o medijima i kulturi tolerancije*, Savjet Evrope, 1997. Preuzeto sa: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168050513b>.

5. Dijalog i saradnja:

Nacionalne vlade, medijske i nevladine organizacije treba kroz dijalog i saradnju da osiguraju zaštitu slobode izražavanja i informisanja tokom kriza.

Medijski profesionalci se ohrabruju da sarađuju s vlastima, samostalno ili preko svojih organizacija, dok su nevladine organizacije (posebno one koje prate slobodu medija) pozvane da pomognu *uspostavljanjem linija za prijavu uznemiravanja novinara, pružanjem besplatne pravne pomoći i saradnjom sa međunarodnim organizacijama radi praćenja kršenja prava novinara*. Finalno, donatorske institucije se podstiču da medijsku podršku uključe u svoje strategije za prevenciju i rješavanje sukoba.⁶⁵

⁶⁵ Komitet ministara Savjeta Evrope, *Smjernice o zaštiti slobode izražavanja i informisanja u vremenima krize (CM/Del/Dec(2007)1005/5.3-appendix11)*, Savjet Evrope, 2007. Preuzeto sa: [CM/Del/Dec\(2007\)1005/5.3-appendix11 \(coe.int\)](http://CM/Del/Dec(2007)1005/5.3-appendix11 (coe.int)).

LITERATURA:

- Asia-Europe Foundation, *Crisis reporting: The role of Asian and European media*, 2016, str. 11-22, 29-33. Preuzeto sa: [CRISIS](#).
- Asian College of journalism, *Dis(Mis)information, a handbook for journalists*, India, 2020, str. 6-34. Preuzeto sa: [English.pdf \(asianmedia.org.in\)](#).
- Bontcheva, K., Posetti, J., *Disinfodemic: deciphering COVID-19 disinformation*, UNESCO, 2020, str. 3-13. Preuzeto sa: [Disinfodemic: deciphering COVID-19 disinformation](#).
- Buromensky, M., Shturkhetsky, S., Beals, E., Kazanji, Z., Betz, M., Schuepp, C., *Conflict sensitive journalism: best practices and recommendations*, OEBS, 2016, str. 51-60, 64-65. Preuzeto sa: [Conflict sensitive journalism: best practices and recommendations](#).
- Committee on Culture, Science, Education and Media of the Council of Europe, *The role of the media in times of crises*, Council of Europe, 2021, str. 6-16. Preuzeto sa: [The role of the media in times of crises](#).
- European Journalism Centre, *Verification Handbook – An ultimate guideline on digital age sourcing for emergency coverage*, 2014, str. 15-58, 86-110. Preuzeto sa: [Verification Handbook - PDF](#).
- European Journalism Centre, *Verification Handbook for Investigative Reporting*, (A) 2020, str. 3-10, 24-31, 40-42. Preuzeto sa: [Verification Handbook 2](#).
- European Journalism Centre, *Verification Handbook for Disinformation and Media Manipulation*, (B) 2020, str. 3-12, 17-31, 52-60, 88-97. Preuzeto sa: [Verification Handbook](#).
- Evropski sud za ljudska prava, *Evropska konvencija o ljudskim pravima*, Savjet Evrope, Francuska, n.d. Preuzeto sa: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Convention_BOS.
- Habermas, J., *Legitimation Crisis*, Polity Press, 1992, str. 1-8. Preuzeto sa: [Legitimation crisis](#).
- Hight, J., Smyth, F., *Tragedies and Journalists: a guide for more effective coverage*, Dart Center for Journalism and Trauma, 2003, str. 4-6, 8. Preuzeto sa: [en_tnj.indd \(dartcenter.org\)](#).
- Howard, R., *Conflict Sensitive Journalism*, IMPACS, International Media Support, 2004, str. 6-22. Preuzeto sa: [Conflict sensitive journalism](#).
- Hutchinson, G., Dalton J., *A guide for the media on communicating in public health emergencies*, BBC Media Action, 2018, str. 5-14. Preuzeto sa: [BBC-Media-Action_PubHealthEmergencies_Media.pdf \(ifrc.org\)](#).
- Institute for War and Peace reporting, *Reporting for change: a handbook for local journalists in crisis areas*, 2004, str. 62-82, 103-115. Preuzeto sa: [reporting for change: a handbook for local journalists in crisis areas](#).
- International Centre for Migration Policy Development, *Reporting migration: A handbook on migration reporting for journalists*, Federal Foreign Office, Vienna, 2021, str. 125-133. Preuzeto sa: [Reporting migration](#).
- Internews, *Managing Misinformation in a Humanitarian Context: Rumour Tracking Methodology – Part I: Context, Part II: Case Study*, (A) 2021. Preuzeto sa: https://internews.org/wp-content/uploads/2021/02/Rumor_Tracking_Mods_1-2_Context-Case-Studies.pdf.

- Internews, *Managing Misinformation in a Humanitarian Context: Internews Rumour Tracking Methodology – Part III: How to Guide*, (B) 2021. Preuzeto sa: [Managing Misinformation in a Humanitarian Context | Internews](#).
- Internews, *Ethics of Image Journalism*, (C) 2021. Preuzeto sa: https://internews.org/wp-content/uploads/2021/04/Internews_Image_Guide_EN_29Mar.pdf.
- Jovićević, I., Jovović, M., Minić, Lj., Petričević, P., Spaić, A., Vujović, R., *Priručnik za izvještavanje medija tokom izborne kampanje*, OEBS, 2023, str. 51-54. Preuzeto sa: <https://www.osce.org/files/f/documents/5/9/542964.pdf>.
- Kodeks novinara/ki Crne Gore, OEBS, 2016. Preuzeto sa: <https://www.osce.org/files/f/documents/2/f/255576.pdf>.
- Committee of ministers of the Council of Europe, *Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on protecting freedom of expression and information in times of crisis (CM/Del/Dec(2007)1005/5.3-appendix11)*, Council of Europe, 2007. Preuzeto sa: [CM/Del/Dec\(2007\)1005/5.3-appendix11 \(coe.int\)](https://cm.del.dec(2007)1005/5.3-appendix11.coe.int).
- Committee of ministers of the Council of Europe, *Recommendation no. R (97) 21 of the Committee of Ministers to member states on the media and the promotion of a culture of tolerance*, Council of Europe, 1997. Preuzeto sa: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168050513b>
- Marthoz, J. P., *Terrorism and the media: a handbook for journalists*, UNESCO, 2017, str. 60-65. Preuzeto sa: [Terrorism and the media: a handbook for journalists - UNESCO Digital Library](#).
- Media Action Nepal, *Code of Conduct: Improving conflict sensitive reporting and Journalist Safety in South Asia*, Public Media Alliance, 2021, str. 1-11. Preuzeto sa: [Code of Conduct to Improve Conflict Sensitive Reporting and Safety of Journalists in South Asia - Media Action Nepal](#).
- Mendel, T., Notess, L., *The right to information in times of crisis: access to information – saving lives, building trust, bringing hope*, UNESCO, 2020, str. 2-5. Preuzeto sa: [The right to information in times of crisis: access to information – saving lives,building trust, bringing hope!](#).
- Milašinović, S., Kešetović, Ž., *Crisis and crisis management - A contribution to a conceptual and terminological delimitation*, Megatrend Review, vol. 5 (1) 2008, str. 168-179. Preuzeto sa: [CRISIS AND CRISIS MANAGEMENT – A CONTRIBUTION TO A CONCEPTUAL & TERMINOLOGICAL DELIMITATION](#).
- National Democratic Institute, *Crisis Communication Guide: A practical toolkit for politicians during the Covid-19 pandemic*, 2020, str. 4-9. Preuzeto sa: [Crisis Communication Guide - English](#).
- NATO Civil Preparedness Civil Protection Group, *A Practical Guide to Public Information during a Crisis (Budapest Guidelines III)*, NATO, 2017, str. 7-11, 33-37. Preuzeto sa: [A Practical Guide to Public Information during a Crisis](#).
- Nikezić, M., *Smjernice za postupanje po zahtjevu za pristup informacijama*, CEMI, 2024. Preuzeto sa: <https://cemi.org.me/storage/uploads/jdnuUSevzKi2AcdvLgnwSAA8PSzID2Ontyj9F2s.pdf>.
- Obradović, N., Gogić, I., Popović-Trstenjak, M., *Vodič za korisnike zakona o slobodnom pristupu informacija*, CGO, 2024. Preuzeto sa: <https://media.cgo-cce.org/2024/05/Vodic-za-korisnike-Zakona-o-SPI-publikacija-web-1.pdf>.

- Potter, D., Ricchiardi, S., *Disaster and Crisis Coverage*, International Centre for Journalists, 2009, str. 10-54. Preuzeto sa: [ICFJ disaster ENG \(newslab.org\)](http://newslab.org).
- Saisho, R., *Speed vs Accuracy in Times of Crisis*, Reuters Institute for the Study of Journalism, 2015. Preuzeto sa: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/research/files/Speed%2520vs%2520Accuracy%2520in%2520Times%2520of%2520Crisis.pdf>.
- Stojiljković, Z., *Politička sociologija*, Fakultet političkih nauka u Podgorici, 2015, str. 146-155. Preuzeto sa: [Politička sociologija, Zoran Stojiljković](#).
- Toit, P., *Handbook: A conflict sensitive approach to reporting on conflict and violent extremism*, Internews, 2020, str. 8-9. Preuzeto sa: [A CONFLICT SENSITIVE APPROACH TO REPORTING ON CONFLICT AND VIOLENT EXTREMISM HANDBOOK](#).
- Toit, P., *Reporting Atrocities – A Toolbox for Journalists Covering Violent Conflict and Atrocities*, Internews, 2014, str. 9-18, 28-51. Preuzeto sa: [A Toolbox for Journalists Covering Violent Conflict and Atrocities](#).
- United States Department of Health and Human Services, CERC: *Working with the media*, 2014, str. 1-3, 8-9, 17-18. Preuzeto sa: <https://emergency.cdc.gov/cerc/ppt/CERC Working with the Media.pdf>.
- United Nations Communications Group, *Ethical Guidelines for Journalists*, Afghanistan, 2016, str. 3-14. Preuzeto sa: https://www.unicef.org/afghanistan/media/2136/file/afg-publication_UN%20Ethical%20Guidelines%20for%20Journalists%20-%20English.pdf%20.pdf.
- UNESCO, *Journalism, Fake news and Disinformation*, Handbook for Journalism Education and Training, France, 2018, str. 43-69. Preuzeto sa: [journalism_fake_news_disinformation_print_friendly_0.pdf \(archive.org\)](http://journalism_fake_news_disinformation_print_friendly_0.pdf (archive.org)).
- Urbani, S., *First Draft's Essential Guide to Verifying online information*, FirstDraft, 2019. Preuzeto sa: [Verifying Online Information | First Draft News](#).
- World Health Organization, *COVID-19: an informative guide: advice for journalists*, Regional Office for Europe, 2020. Preuzeto sa: [COVID-19: an informative guide: advice for journalists](#).

INTERVJUISANI NOVINARI I NOVINARKE:

Aleksandar Mirković, RTCG;
Bojana Despotović, RTCG;
Danijela Lasica, TV Vijesti;
Darko Šuković, Antena M;
Jelena Ćorluka, TV Nova M;
Luka Piperović, TV E;
Milena Bubanja, Radio Berane;
Milica Šljukić, TV Prva;
Milivoje Irić, Televizija Pljevlja;
Nemanja Lacman, Gradska TV;
Nemanja Živaljević, TV Nova M;
Nikoleta Bošković, Antena M;
Radomir Kračković, TV Vijesti;
Rajka Raičević, TV Adria;
Sanja Milović, TV Herceg Novi;
Stevo Vasiljević, Freelance fotograf.